

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

KMMI-FÜZETEK XIX.

A Micz bán-legendáról

Beregszász – 2015

KMMI - Füzetek XIX.

Sorozatszerkesztő:
Zubánics László
elnök

Készült a Bethlen Gábor Alap támogatásával

BETHLEN GÁBOR
Alap

Minden jog fenntartva

© Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2015

Kiadja:
a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59/B
Telefon/fax: (03141) 4-28-15
www.kmmi.org.ua
E-mail: kmmi@swi.net.ua

Felelős kiadó: Dupka György igazgató
Szerkesztette: Zubánics László
Korrektúra: Szemere Judit

Nyomdai kivitelezés: Shark Kft. (Ungvár)

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

KMMI-FÜZETEK XIX.

A Micz bán-legendáról

Beregszász – 2015

Bevezető helyett

A Miczbán névvel először Bocskai István erdélyi fejedelem életrajzának tanulmányozásakor találkoztam, aki a genealógusok szerint a Miczbán Simon ispántól eredeztetett Boksa nemzetség leszármazottja volt. Miczbán és hét fia, s a tőlük származó családok történetét először 1622-ben Alvinczy Péter református prédikátor a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna fölött tartott gyászbeszédében így mondja el (a gyászbeszéd nyomtatásban is megjelent): *„Jóllehet vagyon egy historia e nemzetségről, melynek méltó örök emlékezetben lenni: El igen elöve volt egy gróf Mitzban, kinek házastársa magtalan volt. Ehez megyen alamisna kérni egy szegény asszonyi-állat, ki egy méhel három magzatokat szült vala, kit az grófné igen megpirongatván, tisztátalan asszonynak monda, mivelhogy lehetetlen volna, hogy egy férjétől egyszersmind három magzatokat fogadhasson valaki, melyért a Gróf igen megdorgálá az asszonyt. De ihon az Istennek csudálatos ítéleti: ottan hamar fogada az asszony (ti. a grófné) méhébe, s midőn a szülésnek napjai eltöltenek volna, megijjede, jutván eszébe, mit mondott vala az három gyermekü asszonyi állatnak, és egyikét kiválasztván, hatát egy rocskába avagy dézsába rakatván, fejére parancsola egy öreg asszonynak, hogy elvivén, elveszesse. Ez üdőtájban jött lova hátán a gróf mezőrűl, és előtalálván az vén asszonyt, kérdi, mit viszen? és midőn egyenesen nem felelne, lova hátáról leszálván, meglátja, és az dolgot, miben legyen, megértvén, élete veszése alatt meghagyja a vénasszonynak, hogy a gyermekeket elveszetteknek mondja lenni, és így mindeniknek külön dajkát fogadván, felnevelteté. Midőn felserdültek volna, az minémü ruházatban jártatják vala az háznál felnevekedett gyermeket, az többinek is a Gróf szintén olyan ruhát szabot, és midőn ebédlenének, azokat is udvarhoz felviteti, s egyenlők s hasonlók lévén az otthon felnevelthez, nagyon gyönyörködik az grófasszony bennök. Kérdi az gróf, ha ki oly szép gyermekecskét megöletne, mit érdemlene? Felel – egy átaljában halálnak fi a volna. Mond az Gróf: te vagy az, asszonyi-állat, a ki ezeket elveszteni parancsoltad volt. Melyről megemlékezvén az asszony, lábaihoz borúl urának, és úgy kér kegyelmet fejének. Ezekről felnevelkedések után hét nemzetség származott, t. i. Csapi, Bocskai, Szörctci, Sós, Raskai, Eszeni, Kövesdi. Ha valaki ez historiában kételkednék, ebből elhiheti, hogy ez historia, egy előkötőre mind felvagyon himmel varva, mely csak nem régen költ ki Ecsed várából, ha ki inquirálná, nyomában is elérhetné.”*

Jelen kiadványunkban a történet valóságtartalmát vizsgáljuk két tanulmány révén.

Zubánics László sorozatszerkesztő

A MIC BÁN-TÖRTÉNET IRODALMUNKBAN (Mese és valóság a Bocskai család eredetmondájában)¹

Az ItK 1987-88/1-2-es számában Imre Mihálytól egy XVII. századi prédikációs kötetet ismertető cikk jelent meg. A kötetet 1674-ben nyomtatták ki Kolozsvárott, és azokat a funeráló beszédeket tartalmazza, amelyeket 1673-ban celebráltak Bocskai István „meghidegedett Teste felett”². Ez a Bocskai István a család kismarjai ágából származó, azonos nevű és 1606-ban elhunyt erdélyi fejedelem rokona volt; a bocskói ághoz tartozott, 1647-ben Zemplén vármegye főispánja lett, majd – bekapcsolódván a Wesselényi-féle ellenzéki mozgalomba – az üldöztetések elől Erdélybe menekült, s ott is halt meg 1672-ben.

A prédikációs kötet öt szerzőtől származik, és közülük kettő – név szerint Pósaaházi János és Diószegi Sámuel – a Bocskaiak nagynevű őseként számon tartott Mic bán történetét is beleszővi halotti búcsúztatójába³. Imre Mihály idézett cikkében, amely eredetileg „nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódását” vizsgálja a beszédekben, külön kitér arra, hogy a Mic bán címmel jelölt történet miért került Pósaaházi és Diószegi orációjába, továbbá, hogy a szerzők aktuális politikai mondanivalója hogyan módosított rajta. Ezután ismerteti a történet egyéb XVII. századi előfordulásait, úgymint Bocskai Gábornak 1616-ban az erdélyi Egeres református templomában felállított epitáfiumát, Sóvári Soós György 1617-es Sáros vármegyei sírkövét⁴, Bocskai Miklós 1621-ből, a Zemplén vármegyei Szerdahelyről származó sírfeliratát, Alvinczi Péternek az 1622-ben elhunyt Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsanna felett mondott gyászbeszédét⁵, Czeglédi István 1659-ben Sárospatakon kinyomtatott *Pajtársi szóbeszéd* c. művének ajánlólevelét, Bethlen Farkas 1670-es években írt históriáját; az ezeket 1782-ben összefoglaló Cornides Dániel cikkét; végezetül pedig utal a történetnek egy XX. századi változatára is⁶.

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Irodalomtörténeti közlemények, 97. évfolyam, 1. Sz. (1993), 78–91. old.

² Idézet a nyomtatvány címlapjáról. RMKI. 1164.

³ A Mic bán-történetre és Imre Mihály írására Hubert Ildikó hívta fel figyelmemet, aki Mic bán nevével a Sóvári Soós család levéltári anyagában találkozott. Munkámhoz nyújtott segítségével ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

⁴ Sóvári Soós György sírfelirata csak megemlíti Mic bán nevét, de a történetet nem beszéli el. A latin nyelvű szöveg pontos olvasatát levéltári adatok alapján (OL P 608 Soós család levéltára 1611/37, 38) Hubert Ildikó közli *Sóvári Soós Kristóf (1566-1620), A prédikációkat író világi nemes* c. munkájának 8. oldalán.

⁵ Alvinczi Péter prédikációja 1989-ben megjelent: ALVINCZI Péter *Magyarország panaszainak ...* Vál. HELTAI János, Budapest. Ebben a kiadásban indokolatlanul, szerkesztői elírás következtében a Mic bántól származó családok felsorolásában a „Sos” név helyett Károlyi áll. 105. Vö. RMK I. 539/a 219. Mindezt azért fontos megjegyeznünk, mert – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – épp a Károlyi név hiánya leplezi le a genealógiai adatokkal mit sem törődő Alvinczi szépírói szándékát. A Károlyiak ugyanis soha nem tartották magukat Mic bán leszármazottainak.

⁶ TELEKI ZAKARIÁS Sándor, *Sóvár* (Történelmi rege két énekben). Kassa, 1907.

Jelen munka megkísérli megvilágítani a Mic bán-monda folklorisztikus és történeti hátterét, valamint bemutat olyan – fentebb fel nem sorolt – forrásokat, amelyek akár lazább, akár szorosabb értelemben, de a szóban forgó történet körébe utalhatók.

Mindenekelőtt azonban idézzük fel a – talán leginkább Katona József *Bánk bánjából* ismerős – történetet!⁷

Mic bán felesége elé egy alkalommal karján ikergyermeket tartó szegény asszony járul, és alamizsnát koldul. A gazdag nő haragosan küldi el magától a szegény asszonyt, azzal indokolva tettét, hogy az ikerszülés paráznaság jele. A koldusnő válaszképpen megátkozza Mic bánnét, minek következtében Mic bán feleségének egyszerre hét gyermeke születik.

Mic bán a szülés ideje alatt nem tartózkodik otthon, ezért az ura haragjától rettegő asszonynak alkalmi nyílik arra, hogy egyik cselédjével a hét gyermekből hatot megöletni küldjön. Mikor azonban a cseléd – asszonya parancsának engedelmeskedve – végre akarná hajtani a tettet, szembetalálkozik az épp hazatérő Mic bánnal.

Mic bán előtt fény derül felesége szándékára, és megmenti a gyermekeket: titokban felnevelteti, és évek múltán, egy vendégsereggel ékesített lakomán a lelkiismeret-furdalástól gyötört asszony elé bocsátja őket. Mic bánné boldogan ismeri fel holtnak hitt gyermekeit, és urától nyilvános bocsánatot nyer.

A Mic bán-történet népmeséink körében is ismert. A folklór-szakirodalom öt mesét rokonít a hét ikerfiúról szóló elbeszéléssel⁸, s ezek mindegyikében ikerellenes népies szemlélet mutatkozik meg. Az ikerellenes szemlélet az ikerszülések ritkaságával, különleges voltával magyarázható. A babona szerint annak az asszonynak születhet egyszerre több gyermeke, aki összenőtt kettős gyümölcsöt vagy kettős sárgájú tojást eszik, mással egy törölközőt használ, vagy akinek gyermekei nem egy apától származnak. Így azután érthető, hogy az ikerszülést igen szégyenletes dolognak tartották és elítélték⁹.

Ugyanezt a felfogást tükrözi Dugonics András *Etelka* c. regénye, amelyben az Etelka származása körüli bonyodalom fontos szerepet játszik. Rima, a titok egyetlen

⁷ Simon mondja el Mikhálnak az I. szakasz 1. jelenetében. Mic bán neve Katonánál nem fordul elő, Simon az, akinek hét fia születik.

⁸ *Az árva asszony, Hatház eredete, Eltűnő cigányasszony átka* in *Hagyományok* (Borbély Mihály mondása után). Leírta KÁLMÁNY Lajos, Vác, 1914. E 129-130. 199-201. *A világul szaladt szegény ember* in *Sajóvölgyi eredeti népmesék*. Összegejtötte MERÉNYI László, Pest, 1962. 1. 139-148. *A cigány az égből és a pokolban* in *Magyar népköltési gyűjtemény*. Szerk. ARANY László - GYULAI Pál. Pest, 1872. I. 383-396. A szakirodalom: KÁLMÁNY, i. m. II. 199. HELLER Bernát, *Magyar mese- és mondáelemek egyetemesebb kapcsolatban. Micz bán mondája*. Ethnographia, 1909. 65-73. 69-70.

⁹ Ami Lajos mesemondó az ikerszületéseknek egyéni magyarázatot ad. Az ikrek szerinte ember alakú sárkányok, gonosz démonok leszármazottai. Egyszerre született sárkánygyermekek világra jöhetnek a Sárkányországból visszatért királylánytól, de olyan asszonytól is, aki leölt sárkány zsírából főzött szépítő szappannal mosakszik. A sárkánygyermeket megölik. Habár Ami Lajos felfogása egyedülálló, és nem is tartozik szorosabb értelemben vett tárgyunkhoz, igen jól példázza a nép körében természetellenesnek vélt ikerszülésektől való idegenkedést. Vö. *Ami Lajos meséi*, gyűjtötte ERDÉSZ Sándor. Budapest, 1968. 1. 78-81. *Népköltészet. Magyar néprajz* V. 97-98.

ismerője így beszéli el Etelka születésének körülményeit Zoltán fejedelemnek: „*Bé-se-pójázhattalak egészen [ti. Zoltánt], midőn újra vajúdni kezdött édös anyád. Úgy teccött: mint-ha (meg- meg-indultt méhhében) még más magzatra köllene számot tartania. Le-nem-löhet írni azt az iszonyatos röttögést, melyei (a történetnek véletlensége miatt) egészen oda Jött. Eszébe jutottak (a' Fejedelemnőnek) Árpád' szavai, melyekkel élt az olyatén szeméjek ellen, kik egy hassal két gyerököt pottyantanak. Ezeket ő félre-farióknak, félre-billentőknek; az-az jámbortalan-életű cinduláknak lönni állította.*” És ezen a helyen Dugonics – bizonyítandó, hogy „*ez a vélekedés a' következött Magyaroknál-is fen-tartatott*” – lábjegyzetet nyit, és teljes terjedelmében idézi Alvinczi Péter prédikációjának Mic bán történetét elbeszélő részletét¹⁰.

Hasonló megoldást választ Marosvásárhelyi Soós Márton¹¹, aki Dugonics András regénye nyomán írja meg *A' megszomorított ártatlanság avagy Az ártatlan Etelka szenvedése* c. ötfelvonásos szomorújátékát¹². Soós Márton helyenként szinte szó szerint átveszi Dugonics regényének egy-egy részletét. Így jár el az V. felvonás 2. jelenetében is, ahol Etele a következőket mondja Etelkának: „*Zoltánnal egy hassal jöttél e' Világra, Az édes Atyádnak meg-szokott haszontalan mondása vala, hogy a' kik egyszerre kettőt szülnének, azok félre billentők lennének. Félt ettől az Anyád. Zoltán elébb jött a Világra, őtet el-nem titkolhatta. A' Gyula felesége éppen akkor szült egy gyermeket halva, és tsak Rima vált akkor szerentsédre mellette. Megegyeztenék tehát a' Fejedelemné könnyebbítésén, és tégedet titkon oda vitt Rima szerentsésén.*” Soós Márton idevágó jegyzete Dugonics „bizonyítékára”, azaz az Alvinczi-prédikációra utal.

A Dugonics András és Marosvásárhelyi Soós Márton által rögzített népfelfogással szögesen ellentétes az a hiedelem, amely nagyon is elismerőleg nyilatkozik az ikerszülésről. A gyermekágyban fekvő anyáknak, ha felkelnek, azonnal bele kell bújniuk az ágy mellé készített Boldogasszony papucsába, mert mezítláb egy lépést sem tehetnek. Amíg gyermekágyasok, addig kötelesek viselni a Boldogasszony papucsát, utána viszont ugyanez már egyenesen tiltott dolog számukra. Hacsak nem szülnék egymás után háromszor ikreket, mert az ilyeneket a Boldogasszony különösen szereti, s megengedi, hogy egész életükben papucsában járjanak¹³.

¹⁰ DUGONICS András, *Etelka*. Pozsonyban és Kassán, 1788. II. könyv 3. szakasz 329-332.

¹¹ Marosvásárhelyi Soós Márton nem azonos Etédi Sós Mártonnal, mint ahogyan az *A magyar irodalom története*. III. kötetében a 116. oldalon olvasottakból következne. (Budapest, 1965.)

¹² Ez az 1792-ben Pesten megjelent szentimentális dráma sokban emlékeztet Shakespeare *Rómeó és Júliájára*. (Shakespeare tragédiáját 1786-ban, tehát hat évvel Soós Márton szomorújátékának megjelenése előtt már magyar nyelven is kiadták Pozsonyban.) Elsősorban a szereplők és a szituáció, de különösen az öngyilkossági szándékkal tört rejtőgető Etelka örülési jelenete és nagymonológja, valamint Etele és Zalánfi vívójelenete alapján rokonítható a két alkotás. A jól felépített dráma egyetlen gyengéje a tragikus végkifejlet hiánya, de Soós Márton mentségül szolgál, hogy a korban oly széles közönség által ismert és nagyra tartott Dugonics-regény cselekményétől nem térhetett el. A szomorújáték jelentőségét illetően 1. még BAYER József, *A Nemzeti Játékszín története*. Budapest, 1887.1. 240-243. 388. 399.

¹³ KÁLMANY Lajos, *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*. Budapest, 1885. 23. Ez a hiedelem az előzőhöz képest kevésbé ismert.

Láthatjuk tehát, hogy a nép gondolatvilágában az ikerszülésekkel kapcsolatban két, egymással homlokegyenest ellentétes felfogás élt: az egyik szerint az ikerszülés bűn következménye, a másik szerint viszont az áldásos bőség jele¹⁴.

A nemzeti múlt iránt érdeklődő XIX. századi szerzők Mic bán-feldolgoásaiban más hangsúlyokkal ugyan, s nem is okvetlenül hiedelemként, de egyszerre érvényesül ez a két szemlélet. Szembeállításuk leginkább Szigligeti Ede 1840-ben írott *Micbán családja* c. drámájában figyelhető meg.

Szigligeti Ede mindjárt az első jelenetben exponálja a későbbi cselekmény tanulságát. A színen hárman vannak: Estella, Mic bán spanyol származású felesége; Judit, Mic bánné egykori dajkája és Leó, egy száműzött görög, akinek Mic bán otthont adott. A jelenet Judit és Leó egymás által meg-megszakított monológjából áll. Leó félhangosan Szigligeti korának nagy kérdéseinek töpreng – visszavágja a haza régi dicsőségét, a nevelés ügyén gondolkodik, szabadságot és zsarnokságot emleget –, Judit pedig ezalatt a gyermeket váró Estellát szellemekről, boszorkányokról és kísértetekről szóló babonás történetekkel rémisztgeti. A „dialógus” utolsó mondata Leó szájából hangzik el: „A vakság éje tartós: mikor pirul fel a világosodás hajnala?”

A háromfelvonásos dráma sok olyan elemmel bővítette a Mic bán-történetet, amelyet máshol nem találunk. Estella és Judit például egészen a gyermekek hazatéréséig, jelen esetben húsz éven keresztül szenved a lelkiismeret-furdalástól. A babonás hitének bűnét jeruzsálemi zarándokúttal jóvátenni akaró Estella kápolnát épített ott, ahol a gyermekeket vízre bocsájtották, Judit pedig egy remetelakban vezekel. Ugyancsak eredeti Szigligeti azon újítása, mely szerint a gyermekekről Mic bán csak alig korábban szerez tudomást, minthogy anyjuk elé kerülnének. Így azután nem is Mic bán, hanem Leó menti ki a vízből a gyermekeket, s ő is neveli fel őket. Az „elveszett” hat fiú egyike pedig – miként az otthon maradt György is – épp akkor tartja eljegyzését, amikor anyjuk rájuk ismer. A cselekmény tehát szerelmi szállal is gazdagodott¹⁵.

Szigligeti a történetet valószínűleg Budai Ferenc *Polgári lexikonából* merítette¹⁶ és hatott rá Kisfaludy Sándor verses regéje (*Mic bán*, 1836), valamint Katona József *Bánk bánja* is¹⁷.

Kisfaludynak közvetlen vagy közvetett úton, esetleg szintén Budai Ferencen keresztül, de okvetlenül ismernie kellett Alvinczi szövegét, mert a csak Alvinczinél

¹⁴ Heller Bernát úgy véli, hogy „a mondafaj akkor keletkezett, mikor a népézés már föllázadt az ikergyilkosság ellen”. In HELLER, i. m. 73. Kérdéses azonban, hogy egyáltalán köthető-e a hagyományozott történet kialakulása bármilyen időponthoz is.

¹⁵ A drámát 1840-ben, 1852-ben, 1859-ben és 1883-ban sikerrel játszották (*A Nemzeti Színház*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, 1965. 259.) Az ősbemutatón Mic bánnét Laborfalvy Róza, Leót pedig maga Szigligeti Ede alakította. (*A Nemzeti Színház színlapja*, 1840. V. 30.)

¹⁶ Vö. BUDAI Ferenc, *Magyarország polgári históriájára való lexikon*. Nagyvárad, 1805. Chapy, Bocskay, Mitzbán Simon és Mitzbán György címszavakkal.

¹⁷ Vö. RAKODCZAY Pál, *Szigligeti forrásaihoz*. ItK 1914. 304-305.

előforduló „Ecsed várából költ” kötényre hivatkozik a rege forrásaként¹⁸. Katona József *Bánk bánja* nyomán – éppúgy, mint Szigligeti – Kisfaludy is II. Endre idejére teszi a történetet, de Szigligetivel ellentétben és Katonával megegyezően nála nem Mic bán felesége, hanem maga Mic bán spanyol származású¹⁹. Katona hatását mutatja Bánk nádor szerepeltetése is, valamint az, hogy Mic bánnét férje „hiénánál vadabb anyának” nevezi. (Szigligetinél szó szerint ugyanaz áll, mint Katonánál: tigrisanya.)

Nem egyéni alkotásként, hanem a nép ajkáról vett formában Kőváry László is lejegyezte Mic bán történetét²⁰. E változat szerint a hét fiú a Kolozs vármegyei Egeres falu kastélyában született²¹. Kőváry László meg is magyarázza, hogyan került a monda Erdélybe: 1616-ban itt állították fel a Mic bán leszármazottjának tartott Bocskai Gábor sírkövét. Meglepő módon az egeresiek körében Mic bánné alakja „setét jelleművé” változott. Ez a forrás egyúttal azt is sejteti, hogy Mic bán nem kegyelmezett meg asszonyának.

Tatár Péter több kiadást megért, *Miczbánné vagy A koldusasszony átka* c. sikeres ponyvájának²² egy részlete szintén ellenszenvet tükröz: „*Miczbánné egészen oly úri asszony volt, / Ki a nagyvilági divatoknak hódolt. / A fényt és a pompát mód nélkül szerette, / S azt gondolta, hogy az ég érte teremte / Ilyen szép világot, s a többi emberek, / Kik csak rajta vannak, mind azért születtek, / Hogy az ő szolgálai legyenek, kivéven / Azokat, kik szinte nagy házból születvén, / Magas házaikban diszben uralkodnak, / Hol dicsőségben csak parancsolni szoknak. / No, de az a baja sok urainknak / Még most is, mint vala az akkoriaknak, / Hogy a szegény embert gúnyolják, megvetik / Azt ha feléjük bár jóval közeledik.*” A ponyva Mic bánnéja gögös úriasszony, akinek a koldusasszony gyalázásáért büntetésből születik hét gyermeke. Vele szemben az elbeszélő rokonszenve azt az alázatos halászembert kíséri, aki a gyermekeket megtalálja, és szegénysége ellenére felneveli. A történet végén, akárcsak egy mesében a király, Mic bán gazdagon megjutalmazza a halászt.

¹⁸ Alvinczi ugyanis így fejezi be prédikációjának Mic bán történetét elbeszélő részletét: „*Ha valaki ez históriában kételkednék, ebből elhiheti, hogy ez história egy előkötőre mind fel vagyon hímmel varrva, mely csak nem régen költ ki Ecsed várából, ha ki inquirálná nyomában is eredhetne.*” In HELTAI, i. m. 105. Az előkötőről 1. még BUNYITAI Vince, *MT'cz bán és a Bocskay, Soós stb. családok származása*. Turul, 1889. 30-33. 31.

¹⁹ A XIX. századi szerzők tehát – éppúgy, mint a XVII. századiak – igyekeznek történelmi adatokkal bővíteni az elbeszélést. Mic bán származásáról és Magyarországon való megtelepedésének időpontjáról, egyáltalán: a mese hitelességének kérdéséről a későbbiekben bővebben esik szó.

²⁰ *Száz történelmi rege*. Összegyűjti KÖVÁRY László. Kolozsvár, 1857. 136-138. Ugyanezt a szöveget közli Kőváry a kolozsvári Hetilap oldalain is. 1853. júl. 2. 1-2. Szintén e cikkében latin és magyar nyelven idézi Bocskai Gábor egeresi sírfeliratát, és megemlíti, hogy a sírkövön egy címer látható, „mit két szárnyas angyal tart, s melynek mezejében egy oroszlán ül lábában nyílveesszót tartva”. (L. még KÖVÁRY, *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854. Bocskai címszó alatt.) A Hetilapon kívül két másik erdélyi folyóirat is foglalkozott a témával: Nemzeti Társalkodó, Kolozsvár, 1839. 49-53. Hon és Külföld, Kolozsvár, 1846. 393-395. Vö. Új Magyar Múzeum, Pest, 1860. 306-312.

²¹ Vö. VERSÉNYI György, *Mkbámié*. In *Száll az ének*. Kolozsvár, 1899. 374-383.

²² Először 1869-ben, azt követően 1891-ben, majd 1897-ben jelent meg.

Szintén Tatár Péter változatában figyelhető meg, hogy a már kész történetet hogyan alkalmazza a népies gondolkodásmód saját környezetére. A *Miczbánné vagy A koldusasszony átka* ugyanis ekképpen fejeződik be: „A király pediglen / Miczbán hat fiának azon földeken [ti. ahol a gyermekeket kifogták a Tiszából] / Hat házhelyet adott, mi most hajdúváros, / És ma is Hatház, s Debrecennel határos.” Tatár Péter megjegyzésként hozzáteszi, hogy Hatházat már Hadháznak hívják. így ihlette egy-egy vár, folyó vagy tó a népet a Mic bán-monda más-más nevekkal, helyszínekkel és időpontokkal tarkított újraköltésére²³.

Mikszáth Kálmán például a felvidéki Sóvárhoz kötődően ismerkedett meg a történettel²⁴, s fel is vette azt Magyarország lovagváraitól szóló regegyűjteményébe²⁵. Érdeemes megjegyezni: ez az egyetlen olyan változat, amely úgy tudja, hogy nem „Miczbán Simonnak”, hanem György nevű fiának születtek ikrei. (Györgyöt itt Miczbán Györgynek hívják²⁶.) Mikszáth Kálmán történeti adatokkal egészíti ki a regét. Ezekből többek között azt is megtudhatjuk, hogy Sóvárt 1285-ben László király adományozta a Soós család ősenek, Györgynek, és hogy György „nemcsak a tatárok ellen küzdött vitézül, hanem Ottokár cseh királynak is hátához szabdalta a kardját. Nagy vitéz volt, lantosok énekelték tetteit, melyek közt nem a legutolsó, hogy Konrád német császárt is megkergette.”

Jókai Mór, aki „regényes rajzaiban” ír Mic bánról²⁷ szintén kitér a Soósok ősenek dicső haditetteire, de ő inkább Alvinczi változatát követi. Megemlíti azt is, hogy Mic bán apja még spanyol volt.

Ennyiben foglalhatjuk tehát össze a Mic bán-történet XIX. századi előfordulásait. A XVII. századi forrásokkal egybevetve szembeűnő, hogy a szerzők nem annyira családtörténeti vonatkozásai, mint inkább morális és esztétikai tartalma miatt dolgozzák fel újra meg újra a mesét. Azt is láthatjuk: igen változatos a történetet elbeszélő alkotások műfaja.

A magyar mesevilágban ismert történet, talán nem meglepő, más európai népeknél is előfordul. A sváb Welfek nemzetségi mondája szerint például Altorf közelében játszódik.

Altorf grófnéja, Irmentrud házasságtörőnek nevez egy hármas ikreket szülő szegény asszonyt, s ezután neki egyszerre tizenkét fia lesz. Közülük egyet megtart, a többi kádba rakatja, és egy öreganyóra parancsol, hogy fojtsa a gyermekeket patakba. Az Öreganyó szembetalálkozik Isembarttal, Irmentrud férjével, és amikor

²³ Debrecen környékére szintén a Bocskaiak révén került a Mic bán-történet. Mint tudjuk, Bocskai István, a későbbi fejedelem 1592-ben váradi kapitány és Bihar vármegyei főispán volt. Kismarján, ahonnan a fejedelem előnevét vette, egy szóbeli hagyomány napjainkig megőrizte a család eredetének emlékét. Vö. *Magyar néprajzi lexikon*. Főszerk. OKTUTAY Gyula. Budapest, 1977. Micbánné és Bocskai István címszó alatt.

²⁴ Ugyancsak Sóváron születettnek tudja Mic bán gyermekeit a már Imre Mihály által is említett TELEKI ZAKARIÁS Sándor, aki 1907-ben Kassán adta ki verses regéjét. A mű prózai előváltozata 1904-ben szintén Kassán jelent meg.

²⁵ MIKSZÁTH Kálmán, *Magyarország lovagvám regeiben*. Budapest, 1890.170-175. 1890.

²⁶ Vö.: BUDAI, i. m.,

²⁷ JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. Budapest, 1898.

Isembart megkérdezi tőle, mit visz a patak felé, azt hazudja: kutyakölyköket. (A monda szerint a Welfek nemzetsége épp innen nyerte nevét.) Isembartnak gyanúja támad, miszerint az öreganyó nem mond igazat, ezért megnézi a kádat, és leleplezi a hazugságot. A gyermekeket azután a környékbeli gazdag molnárral nevelteti fel, majd hatéves korukban Irmentrud elé vezeti őket.

A történet itt is megbocsájtással végződik, s azzal a megállapítással, hogy ez a tizenkét fiú a Welf nemzetség őse²⁸.

A mesének lengyel megfelelője is akad. A Kussaba nemzetség címerén malom látható, valamint egy pajzs, melyből nyolc kutyakölyök feje emelkedik ki²⁹. Bámulatba ejtően hasonló a francia Porcelet és a padovai Scrova nemzetség története, csupán annyi a különbség, hogy a kutyakölykök helyett, mint a családok neve is mutatja, malacok szerepelnek³⁰.

Mindezek ismeretében reménytelen vállalkozásnak tűnik felkutatni a monda eredetét. Az is világossá vált, hogy a Bocskai és a vele rokonnak tartott Sóvári Soós család csak kettő azok sorában, akik eredetmondaként tartanak igényt a történetre. Épp ezért tűnik érthetetlennek, hogyan merülhet fel Mic bánnal kapcsolatban a történelmi hitelesség kérdése. Pedig – mint azt már az Imre Mihály által közölt XVII. századi szövegek, továbbá a XIX. századi feldolgozások is mutatják – nem egy magyar szerző pontos adatokkal, nevekkal és évszámokkal együtt adja elő változatát.

Az első ezek között Czeglédi István, aki viszonylag szűkszavúan ennyit mond Mic bán származásáról: „*Volt hajdan egy gróf Simon Mic bán nevű ember az I. Béla Magyarország királya idejében. E keresztyénné lőtt király, mikor hallotta volna Mic bán grófnak jeles magaviselését, idegen országból is maga mellé hívatá. Kit méltóságos tisztekkel s szép jószágokkal is megajándékoza*”³¹.

²⁸ CORNTOES Dániel 1782-es cikkében - Ungarisches Magazin, 145-174. - a Welfek mondáját a Mic bán-történet utánzatának véli. 162. Heller Bernát ezt kétségbe vonja. HELLER, i. m.

²⁹ A gyermekek száma tehát nem rögzített eleme a mondanak. A leghihetlenebb verzió e tekintetben a hollandiai Margaréta von Henneberggről szóló legenda, melyben a koldusasszony átkának következményeképpen a grófné mik annyi gyermeke születik, ahány nap az évben van. A grófné és gyermekei egy latin nyelvű sírfelirat tanúsága szerint nem éltek túl a különös eseményt. A történet valóságmagjával RÁTH-VÉGH István foglalkozik a *Tarka históriákban*. (Budapest, 1964. 422-425.) A legenda magyar szempontból is érdekes, mivel TAXONYI János - igaz, külföldi forrásból, de - felvette *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tüköréi* c. gyűjteményébe (Kassa, 1759. II. rész 10. történet, 161-168., első kiadása Győrben, 1740-ben). Példázatát Tóth Béla nyomán Jablonkay Gábor kapcsolja a Mic bán-monda körébe. (JABLONKAY Gábor, *Taxonyi János XVIII. századbeli magyar író élete és erkölcstanító példatára*. Kalocsa, 1910. 147. 9., Taxonyi forrásairól 267. TÓTH Béla, *Mendemonádák*. Budapest, 1896. 32.) Ez a variáció azért különösen érdekes, mert nyomon követhető benne egy legenda kialakulásának története. Margaréta von Hennebeig valóban élt, és két ikergyermeke is született, akik anyjukkal együtt születésük után nem sokkal meghaltak. E rendkívüli eseményt a hagyomány összekapcsolta a már ismert monda egyik motívumával, az átokmondással.

³⁰ Ezekről ugyancsak RÁTH-VÉGH István ír. 1. m. 421. Ugyanitt Mic bán történetére is kitér. GYÖRGY Lajos utal még egyéb német, francia és osztrák, továbbá spanyol és dán változatokra is. (*A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Budapest, 1934. 164.) L. még HELLER, i. m. 70-73.

³¹ RMKI. 946. Az ajánlólevél első oldalán.

Pósa-házi Lajos sokkal bőbeszédűbb, de – Czeglédi-vel ellentétben – nem I., hanem IV. Béla idejére teszi Mic bán Magyarországra jövetelét³². Szerinte Mic bán egyike azoknak a külföldről hazánkba származott francia, olasz vagy német nemeseknek, akik a tatárok elől elmenekült királyt a keresztény Európa képviselőjében Magyarországra visszakísérték. Ezekről a nemesektől, miután IV. Béla letelepítette őket, számos hírneves magyar család származott. (Pósa-házi még arról is tud, hogy Mic bán maga után hozatta feleségét, de azt nem említi, hogy melyik országból³³.)

Diószegi Sámuel történeti adatai megegyeznek Pósa-háziéval³⁴. (Mint arról már a korábbiakban szó esett, Pósa-házi és Diószegi változata Bocskai István Zemplén vármegyei főispán temetésén hangzott el 1673-ban, s ez a Bocskai István nem más, mint akinek 14 évvel korábban Czeglédi a Mic bán-történetet ugyancsak tartalmazó művét ajánlotta.)

Igen valószínű, hogy Bethlen Farkas, históriájának azon részét, amely mondánk szempontjából érdekes³⁵, 1673 után írta, hiszen – s erre már Imre Mihály is felhívta a figyelmet³⁶ – az ő változata az összes megelőző XVII. századi forrás kompilációjának tekinthető. Feltűnő azonban, hogy szövegében elszórtan találhatók olyan adatok is, amelyek a fentebb felsorolt művekből hiányoznak. Így például ő az első, aki, mivel Pósa-házi a tatárjárás idejére helyezte Mic bán Magyarországra jöttét, a XIII. század elejéről beszámoló történetírókat – Rogeriust, Thuróczyt és Bonfinit – is megemlíti, elültetve ezzel Mic bán személyével kapcsolatban egy olyan tévedés magját, amely azután megerősödve, két évszázadig kiirathatlannak bizonyult. A későbbi korok történetbúvárai ugyanis elkezdték keresni e szerzők műveiben gróf Simon Mic bánt, s ha Mic bánt nem is, Simon nevű nemest találtak, még hozzá nemcsak egyet, hanem mindjárt kettőt is. Benkő József 1793-ra fejezte be Bethlen Farkas *Históriájának* első teljes kiadását³⁷, de Cornides Dániel már 1782-ben³⁸, s az ő nyomán Szirmay Antal már 1803-ban³⁹ Thuróczyt, Kézait és Rogeriust idézi a Bocskai család származásáról szólva.⁴⁰

³² Soóvári Soós György 1617-es epitáfiuma csak annyit ír, hogy Béla idejében élt Mic bán. Hogy hanyadik Béláról van szó, az nem derül ki a feliratból.

³³ A szöveget IMRE Mihály is közli. I. m. 31-32.

³⁴ Vö. IMRE Mihály, i. m. 33.

³⁵ BETHLEN Farkas, *História de rebus Transsylvanicis*. Nagyszeben, 1782-1793. I-VI. VI. 327-332.

³⁶ IMRE Mihály, i. m. 36.

³⁷ A Mic bán történetét tartalmazó VI. kötet is 1793-ban jelent meg. A címlapon ez áll: Homo sextus et ultimus nunc primum e manuscripto editus.

³⁸ L. CORNIDES Dániel, i. m. 158.

³⁹ SZIRMAY Antal, *Notitia topographica ... comitatus Zempleniensis*. Buda, 1803. 65-71. 66.

⁴⁰ WAGNER Károly *Cottedanea genealogico-historica illustrium Hungariæ familiarum ...* c munkájában elkerüli ezt a hibát. (Pozsony - Pest - Lipcse, 1802. IV. 16-25.) A Bocskaiakkal kapcsolatban ugyan elmeséli Mic bán történetét, de nem idéz a fent említett történetírók közül egyet sem. „Fabula ne fit? - teszi fel az elbeszélés végén a kérdést - an historia? non inquiri,” Wagner Károly a mesét Bél Mátyás Notififfjának a Sáros vármegyei Sóvárva vonatkozó, kéziratban ránkmaradt feljegyzéséből ismerte meg. A kézirat az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében található {Cat. X. Hist. Tit. 1), másolatát pedig az Akadémia

A tévedést egy bizonyos spanyol Simon ispán vagy Simon comes személye okozta, akiről Rogerius azt írja, hogy hősieen védte a tatárok ellen Esztergom fellegvárát⁴¹. Egy oklevél tanúsága szerint e jeles cselekedetért 1243-ban IV. Béla király visszaadta a korábban általa elvett, eredetileg pedig II. Andrástól Simonnak adományozott Esztergom vármegyei Csenke földet⁴². 1277-ben IV. László a spanyol Simon ispán fiait, Simont és Mihályt megerősítette ugyanezen birtokban⁴³.

Mivel Simon és Mihály Thuróczynál és Kézainál is előfordul⁴⁴, azok a szerzők, akik Simon ispánt Mic bánnal azonosították, tovább pontosították az e nemzetségről szerzett ismereteiket. Felfedezték például, hogy a spanyol Simon ispán – bátyjával, kinek neve Bertrand volt, és húgával, Totával együtt – Imre király feleségének, az aragóniai Konstanciának kíséretében jött Magyarországra⁴⁵. Totát, Konstancia királyné udvarhölgyét Konrád fia, Benedek bán feleségül vette, és a király beleegyezésével saját birtokaiból hozományul az Esztergom vármegyei Bajótót, valamint a Sopron vármegyei Martonfalvát neki adta. Martonfalva Totáról bátyjára, Simonra, majd annak fiaira, Simonra és Mihályra szállt, akik azután e birtokról már 1284-ben Nagymartoniaknak neveztettek.

Szirmay Antallal ellentétben nekünk épp ezek a pontosított adatok és a Nagymartoni név segít kideríteni, hogy a két Simon, apa és fia közül egyik sem azonos Mic bánnal. A Nagymartoniak ugyanis nem sokkal később kihaltak. E család viszonylag rövid története az említett krónikákon kívül Nagy Iván genealógiai munkájában is nyomon követhető⁴⁶, de senki sem említi, hogy a Nagymartoniaknak közül lenne Mic bánhoz vagy a tőle származtatott Bocskaiakhoz⁴⁷.

könyvtára őrzi. (BELIUS, Matthias, *Descriptio Comitatum, Comitatus Sarosiensis*. A. 1538/V. és VI. 76. ill. 158-159.) Meglepő módon Bél Mátyás változata kapcsolódni látszik: sváb Welfek mondájához. Bél Mátyásnál ugyanis a dajka szintén azt állítja, hogy kutyakölyköket visz kosarában. E szövegegyezés alapján akár fel is merülhetne a magyar Mic bán-monda esetleges német eredeztetése, de a történet európai elterjedtségének ténye arra int bennünket, hogy az átvétel kérdését óvatosan kezeljük, és más lehetőségeket is figyelembe vegyünk. Így például megeshet, hogy a szövegegyezésnek pusztán az az oka: Bél Mátyás a német változatot is ismerte. {Bél Mátyás kéziratát Szelestei N. László útmutatása alapján sikerült fellelnem.} A monda német vonatkozásaira hívja fel a figyelmünket DÖMÖTÖR Ákos munkája is: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Folklórarchívum, 1992/19. 222-223.

⁴¹ Vö. ROGERIUS *Siralmas éneke*. 40. fejezet.

⁴² *A tatárjárás emlékezete*. Szerk. KATONA Tamás, Budapest, 1981. 313. 352.

⁴³ L. FEJÉR György, *Codex diplomaticus* „, Buda, 1832. V, II. 393-394. Vö. *Az Árpád-házi királyok „ okleveleinek kritikai jegyzéke*. SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerk. BORSA Iván. Budapest, 1961. 190.

⁴⁴ THURÓCZY JÁNOS, *A MAGYAROK KRÓNIKÁJA*. BUDAPEST, 1978. 97. 512. KÉZAI SIMON MESTER *MAGYAR KRÓNIKÁJA*. PEST, 1862. 90-92. TERMÉSZETESEN A JAVÍTOTT, MA HITELESNEK TARTOTT ADATOKAT VETTEM ÁT.

⁴⁵ Thuróczy - hibásan - II. András feleségének írja Konstanciát. Mint láthattuk, Katona József, Kisfaludy Sándor és Szigligeti Ede drámája ill. regéje is II. András idejében játszódik.

⁴⁶ NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel...* Pest, 1857.

⁴⁷ Sőt: Nagy Iván Bocskai címszó alatt külön hangsúlyozza, hogy a két család nem állt rokoni viszonyban egymással. L. még *i. m.* Agócsy, Chapy, Eszenyi, Gálszécsy, Kövesdi, Ráskay, Soós, Zerda- helyi és Zrittey címszavait. Ezek után nyilvánvaló, hogy Katona József *Bánk* bányában több

Igaz: ennek nemcsak az lehet az oka, hogy egy tévedés következtében felcserélték Simon Mic bánt a spanyol Simon ispánnal, hanem az is, hogy Mic bán egyáltalán nem létezett. Nagy Iván idézett műve és néhány oklevél azonban arra figyelmeztet, hogy legalábbis keresnünk kell, mi az összefüggés a monda bizonyos elemei és a valóság között.

Egy 1285-ös királyi adományozást megörökítő irat például a hét közül hat fiú nevét⁴⁸ Pósházival és Bethlen Farkassal megegyezően – ami talán még fontosabb – mint testvéreként sorolja fel⁴⁹. Az oklevelet IV. László Simon fia, György részére állíttatta ki abból az alkalomból, hogy több más faluval és várépítési joggal együtt neki ajándékozta Sóvárt. György testvérei: Boksa, Tamás, Dénes, Demeter és Simon kötelezték magukat, hogy a birtokból soha nem fognak részt kérni. Ugyanitt részletesen megemlékeznek György mester azon dicső haditetteiről is, amelyekkel IV. László hűséges embereként kiérdemelte a szóban forgó adományt.

Simon fia, György kiemelkedő hadi szolgálatait Budai Ferenc is leírja *Polgári lexikonában*. A lexikonban Mitzbán Györgynek nevezett és a Sóvári Soósok őseként számon tartott György mester 1285-ben Magyarországon, ezt követően Lengyelországban a tatárok ellen harcolva; 1291-ben pedig Albert ausztriai herceggel szemben szerzett magának hírnevet.

Feltűnő és történetünk vizsgálata szempontjából különösen lényeges, hogy Pósházi János a „Tatár és Ausztriai nép ellen”⁵⁰ küzdőnek nem Györgyöt, hanem a hét fiú apját, „gróf Mic bán Simont” állítja⁵¹. Mint láthattuk, a Mikszáth Kálmán által Sóváról feljegyzett népies változat Pósházival ellentétben és a tényeknek megfelelően György személyéhez köti a jeles hadicselekedeteket. A monda költött és valóságos elemeit mégsem segít szétválasztani a Mikszáth-féle sóvári verzió, mert ebben viszont az oklevélben rögzítettektől és a Mic bán-történet összes többi feldolgozásától elütően nem Simonnak, hanem Györgynek születik egyszerre hét fia.

ponton is eltér a történelmi valóságtól. Először a spanyol Simon ispánt és bátyját téveszti össze Simon ispán fiaival: Simonnal és Mihállyal. (A Katonánál Melinda néven szereplő Tota tehát nem testvére, hanem nagynénje volt Simonnak és Mihálynak!) Ezután FESSLER Ignác Aurél műve alapján (*Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*. Leipzig, 1815. II. 539. 840.) Ő is azonosítja spanyol Simon ispánt Mic bánnal. Fessler forrása - mint ahogyan azt az i. m. 840. oldalán lábjegyzetben található utalás alapján TOLNAI Vilmos kimutatta - Cornides Dániel fent említett műve volt. (*Katona József és Fessler*. ItK 1918. 1-13. 4-5.) Vö. Katona 1819-ben írt, és a *Bánk bán* második változata elé illesztett Jegyzésével.

⁴⁸ KARÁCSONYI János szerint csak hat, SOÓS Elemér szerint hét fia volt Simon comesnek. (KARÁCSONYI, *Mese-e vagy valóság?* Turul, 1890. 120-125. 123. soós, *Micz-bán eredete*. Turul, 1890. 43-45. 44.) Egy 1299-es oklevél még Simon fia, György nevét is említi. (OL DI 57229) Vö. NAGY Iván, i. m. Soós címszó alatti táblával. A kérdés eldöntése nem tartozik témánk körébe.

⁴⁹ Az oklevél tartalmának rövid foglalatát 1. SZENTPÉTERY, i. m. 349. (3350) Vö. OL DI 105230

⁵⁰ Idézet Pósházi prédikációjából. L. IMRE Mihály, i. m. 31.

⁵¹ Pedig Pósházi elsőrangú forrásból meríthette ismereteit, hiszen amikor Bocskai Istvánt búcsúztatta, egy Soós-leszármazott állt mellette: „Georgiustól [származik] az Sóvári Soós familia, az kiből már csak egy maradott, úgy mint tekintetes és nemzetes Sóvári Soós György uram, kit édes bátyja koporsója előtt keseredett szívvel lenni szemeinkkel látunk.” In RMK I. 1164. L2/b

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy nemcsak Budai Ferenc, hanem Mikszáth Kálmán is Simonról Györgyre öröklődőnek tartja a Mic bán nevet.

A kusza szálakból talán annyi azért mégis kibogozható, hogy Pósházi beszédének a mondai Mic bán, illetve a valós személy, Simon comes kiváló hadi érdemeiről szóló része rendelkezik valamilyen (igaz: nem pontosan előadott) történeti háttérrel. Valószínű tehát, hogy az eredetmonda kizárólag XVII. századi magyar forrásaiban előforduló bevezető részét a hagyomány éppúgy utólag kapcsolta Simon comes személyéhez, mint a hét fiú megmenekülésének meséjét. E feltételezés mellett szól az a tény, hogy viszonylag későn, csak 1673-ra szilárdult meg a Simon Mic bánt IV. Béla idejére helyező elképzelés⁵².

A Soósok őseinek Sóvárt adományozó királyi oklevélnek létezik egy hamis átírata is⁵³, s ezt a Soós család levéltári anyagában lelhetjük fel⁵⁴. Ugyanez a levéltár egészen az 1600-as évekig (azaz a Mic bán-történet XVII. századi felbukkanásáig), de még annál tovább is követhetővé teszi Simon comes utódainak leszármazását és birtokaiknak alakulását⁵⁵. E levéltár ismeretében a történetnek két olyan eleme is akad, amelyet költöttnek nyilváníthatunk. Czeglédi és Pósházi szerint Mic bán fiai azokról a falvokról nyerték családnevüket, amelyekben az anyjuk elé bocsáttatás idejéig nevelték őket. Az utódok ugyan valóban birtokaik után kapták vezetéknévüket, az oklevelek azonban világosan kimutatják, hogy a szóban forgó falvak Simon comes idején nem voltak a család tulajdonában, s hogy azokhoz fiai és unokái csere vagy adományozás útján csak később jutottak. Ugyanezen okból nem születhettek a gyermekek sem Sóvár, sem Kövesd⁵⁶, sem a Zemplén vármegyei Borostyán vagy Purustyán várában⁵⁷, sem Bihar vármegyében és Egeresen sem⁵⁸.

Tehát a családi eredetmondában gróf Simon Mic bánnak nevezett Simon comes valóban élt a XIII. században, és valóban több neves családnak, köztük a Bocskaiaknak is őse volt. Hogy Simon comes fiai egyszerre születtek-e, arról hiteles írásos forrás nem szól. Nincs is azonban szükségünk családi adatokra ahhoz, hogy a hetes ikerszülést, a hét fiú életben maradását és felnövekedését túlságosan mesésnek, történeti adatokkal össze nem illőnek találjuk.

Továbbra is problémát jelent viszont a Mic bán név eredete⁵⁹. Mivel egykorú, azaz XIII. századi oklevelek nem említik⁶⁰, és a történet általunk ismert írásos

⁵² Imre Mihály idézett művében részletesen megmagyarázza, hogy Pósházit milyen aktuális politikai mondanivató készítette a történet kibővítésére. (37-42.)

⁵³ SZENTPÉTERY, I, m. 349. (3351)

⁵⁴ OL DI 57218

⁵⁵ A levéltárat ismerteti MAJLÁTH Béla. {Századok, 1882. 49-56.} Vö. OL DI 57207-58003

⁵⁶ A kövesdi vár regéjeként, szájhagyományból ismerte meg a Mic bán-történetet Bunyitay Vince. (BUNYITAI, I. M, 30.)

⁵⁷ Purustyán várához csak 1321-ben jutottak Simon comes unokái. (OL DI 57266)

⁵⁸ L. a folklorizálódott változatokat.

⁵⁹ Mikszáth Kálmán összes műveinek kritikai kiadásában a sóvári várregéhez fűzött jegyzetekben Mic bán nevét a spanyol miepán (jelentése: földesúr) szóból vezetik le. (Szerk.: BLSZTRAY Gyula, KIRALY István. Budapest, 1975. 40. *Elbeszélések*, XTV. 217.) Ez a magyarázat azért kevésbé valószínű, mert Simon comest csak 1782-től, tehát Cornides Dániel cikkének megjelenése óta tarthatták spanyolnak, viszont már a XVII. század elején Mic bánnak hívták.

forrásai közül is elsőként csak az 1616-os egeresi epitáfium örökíti meg, igen valószínűnek látszik, hogy nem Simon comes életében, hanem később kapcsolódott egymáshoz a két név⁶¹. Hogy azután a mondai hősről származott-e Simon comesre a különleges Mic bán elnevezés, vagy máshonnan, azt az itt bemutatott adatok alapján csupán találgatni lehet.

Soós Elemér például – mellőzve az oklevelek bizonyító erejét – úgy véli, hogy a hét fiú apját már a XIII. században Mic bánnak hívták⁶². Érvként a Bereg vármegyei Mic patakot és Micközt hozza fel, illetve egy olyan elgondolást, mely szerint e földrajzi nevek Simon comes megkülönböztető személynevéből erednek. Vele szemben Karácsonyi János azt hangoztatja, hogy Bereg vármegyében Simon comesnek nem voltak birtokai, s ezért ott nem is nevezhettek el róla semmit sem⁶³.

Feltételezhető azonban, hogy a Mic patak és Mic bán neve között Karácsonyi János igaza ellenére is van összefüggés. Simon comes ugyanis valóban nem, ám utódai igenis birtokoltak földet Bereg vármegyében⁶⁴. Mivel pedig a Mic névvel jelölt patakot és Micközt már a XIII. században is ugyanígy nevezték⁶⁵, megeshet, hogy a Mic személynév mégiscsak a földrajzi névből ered, és a mondához hasonlóan a következő századok hagyománya kapcsolta Simon comeshez.

Noha a nevet illetően nem is látunk tisztán, annyi bizonyos, hogy Simon comes nem volt spanyol származású, és személye nem azonosítható az ugyancsak XIII. században élt, ám egészen más területekkel rendelkező Nagymartoni család egyik tagjával sem.

Bethlen Farkas „történelmi kitekintése” tehát Mic bán személyét illetően félrevezetőnek bizonyult. Rogeriust, Thuróczyt és Bonfinit felemlegető részlete azonban korántsem az egyetlen olyan helye szövegének, amelyet Alvinczinál, Czeglédinél, Pósa házinál és Diószeginél hiába keresnénk. Mic bán neve például így fordul elő nála először: „Comes Simon (vei, ut alü scribunt, Simonides) Mitzbán”. Miután pedig elmeséli a hét fiú csodás megmenekülésének történetét, a következőkkel folytatja: „*Insigna autem Familiae Bocskaiana Leo, cujus caudae extremitates in septem plices ramos divisae, septem familias ex eadem (ut diximus) stirpe oriundas, denotabat. Idem Leo trimontio insidens, anteriore pede jaculum fert,*

⁶⁰ Már Karácsonyi János felhívta a figyelmet arra, hogy Majláth Béla névbetoldással közli a Sónvári Soósok okleveleinek kivonatos tartalmát. (KARÁCSONYI, i. m. 123. MAJLATH, i. m. 50. 52.)

⁶¹ „Comes Simon, Michban dictus” - írja NAGY Iván az i. m. Soós címszó alatti tábláján.

⁶² Soós, i. m. 44. Az eddig írtakkal összevetve kitűnik, hogy a cikk igen sok téves adatot tartalmaz. Ezeket a szerző részben javítja Sónvár történele, hadi és műleírása c. 1926-ban, Budapesten megjelent munkájában.

⁶³ KARÁCSONYI, i. m. 124. Ugyancsak KARÁCSONYI János meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy Simon comes soha nem viselt báni méltóságot. 122.

⁶⁴ L. CSÁNKI Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. I. 411. 421. Itt, a Bereg vármegye birtokosairól szóló felsorolásban megtalálhatók a Csapiak. Ugyanezt megerősíti egy 1312-es oklevél is a Soós család levéltárában. (OL DI 57240) Vö. GYÖRFFY György, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. 524.

⁶⁵ GYÖRFFY, i. m. 520. és a mellékletnek a XIII. századi Bereg vármegyét ábrázoló térképe. Vö. ORTVAY Tivadar, Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig. Budapest, 1882. Mych címszóval. Micköz megtalálható egy 1886-ból származó térképen. (OSZK Térképtár zone 13. col. XXVII. Beregszász und Mező-Tarpa)

quem draco cjuidam caudam vorans cingit.” S még valamit feljegyez, amit előtte senki sem írt le a Mic bán-történet ürügyén, mégpedig azt, hogy az anyai ágon Bocskaiakkal rokon Báthori Zsigmondnak élt egy Griseldis nevű leánya, akit Ioannis Zamoiski lengyel kancellár vett feleségül. Ezek a kiegészítések pedig arra mutatnak, hogy Bethlen Farkas más, valószínűleg több olyan forrást is használt, amelyről idáig nem esett szó.

Nem lehetetlen, hogy ezen források valamelyike Szamosközy István erdélyi történetíró egyik 1604-ből származó és sokáig elfeledett, magyar nyelvű kéziratos feljegyzése volt⁶⁶. (Ebben ugyanis Mic bán Simonitnak neveztetik, és – igaz, sokkal szűkszavúbban, mint Bethlen Farkasnál, de – az oroszlanos címer leírása is megtalálható.) Mindaz, amit a feljegyzést tartalmazó gyűjtemény utóéletéről megtudhatunk, alátámasztani látszik ezt a feltételezést⁶⁷.

Szamosközy feljegyzése majdnem 300 évig ismeretlen maradt, s legfeljebb közvetett úton hathatott a későbbi Mic bán-történetek megalkotóira. Így azután már érthető, hogy miért Alvinczi 1622-es variánsa került be a XVIII. és XIX. századi köztudatba. Persze más okok is indokolták ezt. Fontos például az általa búcsúztatott Károlyi Zsuzsanna fejedelemné személye, azután maga Alvinczi, a kassai magyar főpap is, aki Bocskai István és Bethlen Gábor mellett bizalmas, udvari

⁶⁶ *Szamosközy István Történeti maradványai, 1542-1608.* Kiadta SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1880. IV. 239-240. In *Monumenta Hungariæ Historica*. H osztály, 30. kötet. Vö. TARNÓC Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában.* Budapest, 1978. 197. A szövegvizsgálat alapján ugyanakkor az sem kizárható, hogy Bethlen Farkas nem ismerte Szamosközy Mic bán-variánsát, s mindketten egy még Szamosközynél is régebbi, közös forrásból vagy szájhagyományból merítettek.

⁶⁷ Hogy Szamosközy tett magyar nyelvű feljegyzéseket, arról még a XIX. század első felének historikusai sem sejtettek semmit. Pedig használták a névtelen munkát többen is, csak éppen szerzőiét nem azonosították Szamosközyvel. Így volt ez egészen 1857-ig, amikor is Kazinczy Gábornak, aki társával együtt Szamosközy első kiadásán fáradozott, feltűnt a hasonlóság - a feljegyzések töredékét tartalmazó - ún. Hevenesi-féle kódex és egy Szamosközynek tulajdonított levél kézírása között. S bár Kazinczynak, akárcsak később Toldy Ferencnek, megjelentetésre irányuló törekvése sikertelen maradt, annyi eredménnyel mégiscsak járt, hogy Szamosközy személyében megtalálta az egyik első magyar nyelvű krónika szerzőjét. A kiadás tervét végül 1876 és 1880 között Szilágyi Sándor valósította meg, aki a Hevenesi-féle kódexen kívül még nyolc másik kéziratos könyvben talált részleteket a szóban forgó feljegyzésekből, és aki ezek alapján fontos megállapításokat tett. Először is leszögezte, hogy a munka - mivel más időszakra vonatkozik - nem Szamosközy latinul írt fő művének magyar nyelvű „elődolgozata” - ahogyan azt Kazinczy Gábor vélte -, hanem önálló, egykorú eseményeket elbeszélő, érdekes adatokat rögzítő naplószerű alkotás. Ezt követően magyarázatot adott arra, miért szóródott szét a mű kilenc különböző könyvbe. Szamosközy megszámozta ugyan a lapokat, amelyekre feljegyzéseit írta, ezeket azonban soha nem köttette egybe. Halálát követően a gyűjtemény olyan valakinek a kezébe került - Szilágyi Sándor feltételezése szerint Bethlen Farkaséba -, aki továbbírta, újabb adatokkal bővítette Szamosközy művét. A becses munka azután a viharos történelmi események miatt részekre osztatott, ide-oda hanyattatott, végül pedig több - más szerzőktől származó, de szintén Erdélyre vonatkozó - feljegyzéssel együtt kódexekbe kötettetett. (Vö. SZILÁGYI Sándor, *i. m.* bevezetőjével és TOLDY Ferenc, *A magyar irodalom történetének* 77. oldalával. Budapest, 1987.)

papi szolgálatot teljesített⁶⁸, és korának kiemelkedő, még Pázmány Péter által is figyelemre méltatott hitszónoka volt. Szamosközy szövegét csak 1880-ban, Alvincziét viszont már 1624-ben kinyomtatták. Végül pedig hozzájárulhatott Alvinczi népszerűségéhez élvezetes stílusa, s az a szemmel látható igénye, hogy a történetet minél kerekrebbre formálja.⁶⁹

Köztudomású, hogy mivel a protestáns prédikációk kezdettől fogva hitvitázó légkörben születtek, legfőbb jellemzőjük a polemikus és exegétikus beállítottság lett. Általános morális tartalom s vele együtt esztétikai és szépprózai igény csupán a XVI. század végén jelentkezett a protestáns egyházi irodalomban. Az ekkor és a XVII. század első felében elszórtan felbukkanó, prédikációkba ékelt kisepikai részletek, elbeszélő jellegű példák, rövid történetek és fabulák a magyar nyelvű széppróza első próbálkozásait jelentik⁷⁰. Alvinczi Péter Mic bán történetét tartalmazó gyászbeszéde ennek a fejlődési vonalnak egyik reprezentáns darabja.

Hogy Alvinczit a Mic bán-történet sokkal inkább gyönyörködtető és tanító meseként érdekli, mint genealógiai adatként, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a legcsekélyebb figyelmet sem fordítja a monda családtörténeti vonatkozásaira. Abban az 1624-ben megjelent nyomtatványban, amely közreadja a Károlyi Zsuzsanna felett mondott gyászbeszédeket, Alvinczi prédikációjának vonatkozó része mellett a margón, ugyancsak nyomdai betűkkel ez áll: „Itt az genealógiának delineatiója kimutatott.”⁷¹ A probléma csak az, hogy Alvinczi az egyetlen, aki Mic bánról a Károlyiak őseként beszél, s hogy sem genealógiai, sem történeti jellegű munkák nem erősítik meg a Bocskaiak őseként ismert Mic bán és a Károlyiak rokoni viszonyáról szóló állítását⁷².

⁶⁸ Bethlen Gábor így ír Alvinczinak Károlyi Zsuzsanna halála után: „Kegyelmedet pedig, Alvinczi uram ... hogy hozzánk besuessen, intjük, ilyen keserves állapotunkban legyen mellettünk, szegény idvözült szerelmes házastársunk hideg tetemének eltakarításáig.” In HELTAI, i. m. 165.

⁶⁹ Pázmány Péter véleménye Alvinczi stílusáról: „... egész írásodban . ■ ■ semmi egyéb nincsen egynéhány jó módjával ejtett magyarizmusnál., Terőlad is azt mondhatjuk, amit az trücsökrül: Totus es vox, csak csupán szó vagy, és minden okosságod az nyelvedbe szállott.” S ezekből a szavakból - dacára a kor sajátos vitastílusának - lehetetlen ki nem hallanunk a dicséretet. (In Pázmány Péter művei. Budapest, 1983. 223-224.)

⁷⁰ Vö. BITSKEY István, *Humanista erudrió és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi*. Budapest, 1979. 13-15., 140-141.

⁷¹ HELTAI, i. m. 104., RMKI. 539/a 217.

⁷² Vö. NAGY Iván, i. m., BUDAI Ferenc, i. m., KÖVÁRY László, *Erdély nevezetesebb családai* (Kolozsvár, 1854.) a megfelelő címszók alatt. A Károlyiakkal való rokonságot nem erősítik meg a Soós család levéltárában őrzött oklevelek sem. Lehetséges, hogy Alvinczi a Károlyiak ősei között 1264-ből említett Kaplyon nembeli Simonnal keverte Össze Simon comest. (NAGY Iván, i. m. Károlyi címszó alatt.) Találkozhatott továbbá a Mic bántól származtatott hét család nevével egy - a Károlyi oklevéltárban őrzött - címerlevél másolatában is. (GÉRESI Kálmán, *A Nagy-Károlyi gráf Károlyi család oklevéltára*. Budapest, 1883. II. 34-38.) A címerlevél eredetijét 1418-ban Chapy András kapta Zsigmond királytól, mivel egy csatában „oroszlánéhoz hasonló bátorsággal mindenütt elől járt, az ellenség nyilaitól arcában súlyosan megsebesült s jobb szemét elveszté.” (FEJÉRTATAKY László, *A Chapy-cimer és a Sárkány-rend*. Turul, 1883. 116-119., 116.) A levélen látható címerrajz egy oroszlánt ábrázol. Az oroszlán szemét nyíl járja át, a nyíl végét az oroszlán mellső lábában tartja. (Vö. Bethlen Farkas korábban idézett leírásával a Bocskaiak címeréről.) A

De vajon honnan ismerte Alvinczi a Mic bán-történetet? Nem zárható ki, hogy Szamosközytól. Igen valószínű ugyanis, hogy Alvinczi fogalmazta Kassán az 1606-ban elhunyt Bocskai István fejedelem végrendeletét, amelynek egyben egyik testamentáriusa volt, és amelyben a fejedelem hétezer forintot hagyott „udvari historikusának”, Szamosközy Istvánnak latin nyelvű fő műve kinyomtatására⁷³. Szamosközy halála után művei a gyulafehérvári káptalan levéltárába kerültek. Abba a városba, ahol a Kolozsvárott elhunyt Károlyi Zsuzsanna holttestét eltemették, és ahol Alvinczi funeráló beszédét elmondta.

Lehetséges tehát – bár történeti adat ezt nem hitelesíti –, hogy Alvinczi ismerte Szamosközy feljegyzését, és – anélkül, hogy különösebb figyelmet fordított volna az eredetmonda genealógiai vonatkozásaira –, pusztán esztétikai szándéktól indítatva szötte bele beszédébe az erkölcsi tanítást közvetítő mesét. E feltételezés mellett szól az a tény, hogy a XVII. századi magyar nyelvű források közül egyedül Szamosközy és Alvinczi változatában szerepel három ikergyermekkel a koldusasszony, a többieknél – Czeglédinél, Pósa házánál és Diószeginél – kettővel⁷⁴.

Ugyanakkor az is igaz, hogy más motivikus vagy szövegbeli egyezés nem mutatható ki Szamosközy és Alvinczi variánsai között. Ha viszont ebből az következik, hogy Alvinczi soha nem olvasta a Szamosközy-féle Mic bán-történetet, akkor a Bocskai család körében okvetlenül lennie kellett egy általánosan ismert szóbeli genealógiai hagyománynak, mert csak így magyarázható a véletlen egybeesés⁷⁵. Feltételezhetően épp az általánosan ismertség a magyarázata annak, hogy az írott forrásokban – még ha szerzőjük nem is használta a korábban keletkezett változatot – számtalan eltérés mellett megfelelések is kimutathatók⁷⁶.

címert Chapy András rokonai, azaz a Simon comestől származó hét család, közöttük a Bocskaiak is elnyerték. Soós Elemér szerint a Bocskaiak címerén található oroszlán a Chapy- félre vezethető vissza. (Soós Elemér, *A Sóvári Soós család címere*. Turul, 114-119., 118.) Bár a szóban forgó oklevél a Károlyiak oklevéltárában található, nem bizonyítja azt, hogy a Károlyiak Mic bántól vették volna eredetüket. (Vö. KARÁCSONYI, i. m. 121.)

⁷³ *Magyar gondolkodók. 17. század. Vál. TARNÓC Márton. Budapest, 1979. 17-18.*

⁷⁴ „vei, ut alií scribunt, tres” - jegyzi meg BETHLEN Farkas, i. m. 329. oldalán.

⁷⁵ Vö. Néprajzi lexikon már idézett címszávaival.

⁷⁶ Alvinczi egyébként - a tekintetben, hogy melyik családhoz kötődve ismerte meg Mic bán történetét „el is szólja magát”, amikor ezt mondja a gyermekek elrejtéséről szóló részhez érkezve; „Es egyiket kiválastván, hátát egy Bocskaba [!] avagy désába rakatván, fejére parancsok egy öreg asszonynak, hogy el viven el rekkencse.” (HELTAI, i. m. 104. Vö. RMK I. 539/a 218.) Heller Bernát szerint a Bocskaiak népetimológia útján éppen arról a bocskáról nyerték nevüket, amelyben a gyermekeket el akarták veszejteni. Nem lehet véletlen - érvel Heller Bernát -, hogy Alvinczi ezt a különös, ritka és kevesek által ismert szót használta történetében. Ugyancsak Heller Bernát elvett a Mic bántól való eredeztetést, s úgy gondolja, hogy a többi családra csak a népetimológiából származó tévedés után terjedt át az eredetmonda. (HELLER, H. m. 72.) Nagy Iván ezzel szemben a Zemplén vármegyei Bocskó faluval hozza összefüggésbe a Bocskaiak vezetéknévét. (NAGY Iván, i. m. Bocskai címszó alatt.) A korábban felhozott adatok ismeretében biztosra vehető, hogy a két vélemény közül Nagy Iváné felel meg a valóságnak.

A Mic bán-történet tehát a XVII. századtól napjainkig több szempontból is lényeges változásokon esett át. Fejlődési íve az eddig elmondottak alapján a következőképpen rajzolható meg:

Az Európa-szerte családi eredetmondaként ismert történetet a XIV–XVI. században szájhagyomány útján egy – a XIII. században Felvidéken élt – nemeshez, a többek között Bocskai család őseként is számon tartott Simon comeshez kapcsolták. A hagyomány kialakulását elsősorban az a tény segíthette elő, hogy Simon comesnek a mondabeli Mic bánhoz hasonlóan több gyermeke volt. Később, mivel a Bocskaiak a XVII. században kiemelkedő történelmi szerepet játszottak, az eleinte szóbelileg örökített és újabb elemekkel bővített történetet írásban is rögzítették. A szájhagyományozás a monda írásos megjelenésekor nem szűnt meg, hanem tovább élt, sőt a család birtokainak növekedésével újabb területekre, Erdélyre és Debrecen környékére is kiterjedt. A történet XIX. századi feldolgozásai azt mutatják, hogy a szájhagyomány és az írásos változatok mindvégig kölcsönösen alakították egymást. (Tatár Péter ponyvája például nem lehet független a nép ajkán élő Debrecen környéki változattól, és mivel sikeres, népszerű olvasmány volt, bizonyos, hogy vissza is hatott rá.)

A közös eredet ellenére azonban a XIX. századi forrásoknak a XVII. századiakétól elütő jellegzetességei is akadnak. A történet egyrészt terebélyesedik és önállósul (genealógiai táblázattöredékből, néhány szavas sírfeliratból háromfelvonásos dráma lesz); másrészt megváltoztatja műfaját (históriai betét és prédikációrészlet helyett mai értelemben vett szépirodalmi formát ölt); harmadrészt pedig – miközben családtörténeti vonatkozása egyre inkább jelentőségét veszti – előtérbe kerül morális és esztétikai tartalma. Mindezzel együtt természetesen nyelve is megváltozik: latin helyett nemzeti nyelven írják meg szerzői.

A Mic bán-történet tehát elsősorban azért érdemel különösebb figyelmet, mert változásain keresztül nyomon követhető a történeti, hitéleti és irodalmi műfajok differenciálódásának folyamata.

A Mic bán-monda eszenyi változatai

*Adalékok a Bocskai család genealógiájához*⁷⁷

Eszeny⁷⁸ a Tisza jobb partján fekszik Csaptól légvonalban kb. 7 km-re délkeleti irányban az ukrán-magyar határ mentén. Közvetlenül szomszédos Szalókával és Tiszaásvánnyal, illetve a folyó túlsó, magyarországi oldalán Tiszaszentmártonnal. Az eszenyi határban a védtöltés jobb oldalába beékelődik egy domb, amelyet a nép „Kastély-dombnak” nevez. A hagyomány szerint valamikor régen ezen a dombon állott Mic bán kastélya, s annak falai között játszódott le a megható történet: egy anyától egyszerre született hét fiúgyermek hét neves családnak és egyben helységnek lett alapítója. Egykori tanárom, az időközben elhunyt Bakura Sándor nagy érdeme, hogy *A Kastélydomb mondája* címen feljegyezte a regényes históriát, amelyet 1972-ben kisebb rövidítésekkel közölt is⁷⁹. Mi most itt családi hagyatékából, fia, Sándor hozzájárulásával teljes egészében adjuk közre az eredeti szöveget, amely egy díszes külsejű, méreteiben nagy – 75x60 cm – levélen található:

„A kastélyban élt Miczbán feleségével és egy öreg nénjével. Egyszer olyan idő jött, hogy Miczbánnak el kellett menni a háborúba. A felesége itthon maradt nénjével. Miczbán nem is tudta talán, hogy felesége áldott állapotban van. Egyszer bement Miczbán feleségéhez egy koldus-asszony iker gyermekével és alamizsnáért könyörgött. A büszke úrnő ahelyett, hogy adott volna neki valamit, azt mondta: Takarodj innen! Tisztességes asszonynak egyszerre két magzata nem lehet! A koldus-asszony elkeseredve azt válaszolta: Ha te az én kétszeres anyai áldásomat kétségbe vonod, a jó Isten adjon neked hétszereset! Amikor az úrnőnek érkezett az ideje, Isten hét fiúgyermekkel áldotta meg egyszerre. Ekkor nagyon megijedt és azon gondolkozott, hogy mitévő legyen?! Az öreg néne azt ajánlotta, hogy egyet hagyjanak meg, hatot pedig tegyenek be egy gyékény kosárba és dobják a Tiszába. Az asszony ezt meg is cselekedte. A kosár úszott a terhével a vízen, amíg egy fűzfabokor ágában megakadt. Egy halász ott halászgatott és figyelmes lett a gyermeksírára. Addig ment a hang után, amíg észrevette a vízen lebegő kosarat. Felnyitotta és rémülten látta, hogy abban 6 egyforma kisfiú van. Gondolta: Nekem is van egy kisfiam; hazaviszem ezeket is és Isten segítségével felneveljük együtt őket. A halász nevelte, taníttatta a kicsiket. 16 évesek voltak a fiúk, amikor Miczbán hazajött a háborúból és nagy mulatságot rendezett. Erre a mulatságra elmentek a fiúk is egyforma ruhában és lant pengetése mellett ezt énekelték:

*Ezelőtt sok esztendővel olyan kegyetlen vala
egy talán bő kényelemben vagy ínségben élt anya,*

⁷⁷ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, 17. Nyíregyháza, 2006. 277-292. Old.

⁷⁸ E magyar településről legújabban lásd DUPKA-HORVÁTH-MÓRICZ, 1990. 36-37.; BOTLIK-DUPKA, 1993. 192-193.

⁷⁹ BAKURA, 1972. 24.; A mondának ez a változata újraközölve „Micz-bán” címen megjelent: KERESZTYÉN, 1992. 47-48., 129.

*mert nem tudja a történet, melyet most itt elregélek,
úrnő volt-e vagy szegény? Akiről szól e regém.
Tehát az a kegyetlen nő szüle hat kis gyermeket,
oly szépeket, oly egyformákat, hogy szebbek nem lehettek,
mégis-mégis, óh rettenet, mind a hat bevettetett
a Tiszának árjába, betéve egy kosárba.
Ment a kosár a habokon Isten segedelmével,
megrakva, el nem merülve az eleven terhével,
egy fűzfának bokraiba a vízparton megakada,
ott libegett csendesen, aludtak bent édesen,
míg a nap fel nem kelt, akkor
éhesek lévén szegények, sírtak-ríttak mind a hatan.
Egy halász ott halásztában hallá ezt
és a kosárban megtalálván hat gyermeket,
rögtön kivéve őket.
Felesége a jó asszony éppen lévén gyermeke
mind magához vette őket szoptatta és etette,
míg mind a hat felserdült,
hálaadó könnyek közt dőlt a jó asszony
keblére, ki őket felnevelte.*

*Eddig mondhatá el Ákos az éneket, midőn a hős bánné hullat bő könnyeket,
mert nem tűrhette már szíve érzelmeit, szeretettel tárta mind a kezeit. – Ekkor
Miczbánné elájult és amikor magához tért, mindent bevallott az urának. Ekkor
Miczbán öreg nénjét lófarkához kötötte és addig hurcoltatta, amíg darabokra
szakadt. A fiúknak pedig egyforma ruhát vett és ennek örömeire még nagyobb
multságot rendezett. Mindegyik fiúnak külön birtokot adományozott, akikről ezen
községek neveztek: Lónyai, Szalókai, Eszenyi, Ásványi, Csapi, Szürtei, Teleki. A
halászt pedig családjával együtt magához vette és élete végéig ellátá. „*

*Nemrég az előadott históriának egy újabb verziójára bukkantunk, amelyet
adatközlőnk emlékezete segítségével sikerült – még ha eléggé foghíjasan is – a
következésképpen rekonstruálni:*

*„Az eszenyi árnyas, lombos temetőbe,
Hatalmas diófa buskodik magába,
Fű, fa, virág, bokor nincs közelébe,
Nincs, aki enyhítsen, könnyítsen bújába.*

*Csak a Tisza mormog közeli medrébe,
Csak az locsog-fecseg szilaj jókedvébe.
Vagy, ha megdagasztja vizét könnyű árjával,
Kitörni szeretne, s olyan csapást mérni e bűnös világra,
Hogy menne az Isten hetedik poklára.*

Mikor még Árpád volt a király e hazában,

Csapongó élet folyt itt e palotába.
A lak ura, Mitz bán, mint minden jó magyar,
Harcba szívesen ment, mikor a kürt hival.

De ha bőszen ellenség nem bánta hazáját,
Üresen nem hagyta soha palotáját.
Fényes vendégsereg mulatozott abban,
Dúskálhatott bőven minden földi jóban.

Most az egyszer nem ment el Mitz bán szívesen,
Mert ifjú nejét kellett itt hagyni betegen.
Egyszer egy özvegy állt a kastély udvarán,
Hármas ikrét tartva száraz, fonnyadt karján.

Te becsstelen asszony, e helyre hogy léptél,
Melyet ittlétteddel máris beszennyeztél.
Tisztes személy nem szül három gyermeket,
Távozz innét, mert kutyák isszák véredet.

»Legyen fiú gyermeked, nem három, hanem hét.«
Az átok teljesült, s hét egészséges fiúgyermeket szült.

...(Mitz bán) hamar átúsztatott az eszenyi partra
És került elébe egy kastélybeli szolga.
»Mit hoztál!« rivallt rá Mitz bán keményen,
Hogy az majd összeroskadt ijedtében.
»Úrnőm 7 gyermeket szült nemrég ezelőtt
S megparancsolá, hogy a Tiszába vessék.
Énrám bízta e szörnyű feladatot,
Uram, kegyelmezz meg, ó adj bocsánatot! «

Mitz bán a kosarat felvette nyergébe,
És elvitte hat derék embere kezébe.

Mikor a jókedv a tetőfokra hágott,
Elkomorodott Mitz bán, s székeről felállott,
Hangja dörgött, mintha csak az alvilágból
S annak is sötét zugából jött volna.

»Urak! Hozzatok egy nőre ítéletet,
Ki tulajdon vérét, 6 erős gyermeket,
Hogy gyalázatát elrejtse férjétől
Megfoszta Istentől kapott életétől.«

*Mitz bánné nem várta a vendégsereget,
Hamarosan meghozta az ítéletet.
»Halált, mit egyebet, pallost a nyakára,
így meg lesz fizetve szörnyű tette ára.«
(Mitz bánné levetette magát a bástyáról)*

*Melyet ma már alkot hét családnak népe,
Eszenyi, Szalóki, Csapi, Bocskai...
A kastély faragott köveit Eszeny falujába
Beépítették a templom s iskola falába⁸⁰.”*

A mondának egy harmadik, de kissé eltérő változatáról is tudomásunk van. Ebben Mic bán a feleségét oly módon bünteti, hogy titokban ruhát varrat neki „Eszeny” (viselője egy szenny) felirattal, majd úgy jár el vele, ahogy az első variánsban „nénjével”.

Szájhagyomány útján gyermekkoromban hallottam először a történetről, éppen a „Kastélydomb” hazájában, és azóta nem hagy nyugton a téma tisztázása. Később ugyanis elégszer volt alkalmam újra és újra találkozni vele, hiszen az eszenyiek idősebb generációjának képzeletében még most is él a Mic bánok ősi fészke, s tényleges ismeretek hiányában megelevenednek előttük a rege szereplői is.

De vajon mese-e vagy valóság a több község- és családalapítóként is tisztelt Mic bán família története? Tényleg Eszenyben ringott volna a Mic bánok bölcsője, amelyből a későbbi községalapítók széttrajzoltak? Mikor, mi okból keletkezhetett és terjedt el a hét fiú meggyilkoltatásának a köztudatban máig tovább élő esete?

A „Kastély-domb” és Eszeny

A gazdag magyar irodalmi hatást és nemzetközi összefüggést is mutató közismert Mic bán-história Eszeny eredetmondájaként szintén felhívja magára a figyelmet. A hét ikerfiú esetének más-más nevekkal, helyszínekkel és időpontokkal tarkított újraköltése érdekességét és egyben fontosságát helyi változatának ismeretlenségén túl számunkra az adja, hogy egy újabb támpontot nyújt a legendás család ősi fészkeének megállapításához. Ismeretes ugyanis, hogy nemcsak a monda folklorisztikus, hanem történeti háttérének megvilágítása tekintetében is sok még a homályos pont. Az ide vonatkozó kutatás ma csak azt tudja konstatálni, hogy a rege hőse, „Simon Micz bán” egykor valóban élt. Igaz, létezése a forrásokban más – a Baksa nemzetséghez tartozó „Simon comes” – néven mutatható ki, s gyermekei nem születhettek sem Sóvár, sem Kövesd, sem a Zemplén vármegyei Borostyán vagy Purustyán várában, sem Bihar vármegyében és Egeresen sem⁸¹. De hát akkor hol?

⁸⁰ Adatközlőnk az 1922-ben Eszenyben született Molnár Erzsébet, aki később Ungvárra költözött. A szöveg Badó Zita gyűjtése jóvoltából került tulajdonunkba.

⁸¹ A Soós család levéltári anyagának ismeretében legújabban ezt állapítja meg Csikós Zsuzsanna. Lásd CSIKÓS, 1993.86-87.

A históriának a Kastély-dombhoz fűződő szinte ismeretlen, ezért figyelmen kívül hagyott változata azt sugallja, hogy éppen Eszenyben. Egy korai lak itteni fennállását vallják vagy részben feltételezik a néphagyomány mellett a 19-20. század fordulója táján megjelent helytörténeti munkák idevágó rövid közlései is. Soós Elemér genealógus például hol „*eszenyi Micz-bán kastély*”, hol „*váracs*”, hol pedig „*várkastély*”⁸² néven hitelesíti létezését, míg a műemlékek helyrajzi jegyzékét és irodalmát összeállító Gerecze Péter már csak kastélyromként ismeri, de amely „*állítólag a Miczbánoké volt*”⁸³. Szinte szóról szóra ez utóbbi bizonytalanság került be a „*Magyarország vármegyei és várai*” sorozat Eszeny múltjának összefoglalását is tartalmazó kötetébe⁸⁴. Az ungi református egyházmegye történetét feldolgozó kiadvány még azzal egészíti ki a vázolt képet, hogy Mic bán Őszén nevű fiának tulajdonítja a Tisza partján felépített „*földvár szerű kastélyt*”⁸⁵.

Valóban itt állott volna több neves család – a Csapi, a Szürtei, a Soós, az Eszenyi vagy a híres Bocskai – ősi fészke, amelyből később az ikertestvérek, mint Lónya, Szalóka, Eszeny, Ásvány, Csap, Szürte és Telek alapítói telepedtek szét? S ha igen, akkor vajon mikor épülhetett, milyen lehetett megjelenési alakja, majd pedig mely korban eshetett a pusztulás áldozatául? Olyan kérdések ezek, amelyeket nem könnyű megválaszolni, már csak azért sem, mert történelmünk szinte ismeretlen építkezéséről van szó. A monda eszenyi változata, valamint a szóban forgó helység határában jelenleg is felismerhető halom, amelyet a nép kastélydombnak nevez, a szakirodalom ide vonatkozó bizonytalan megállapításai arra intenek bennünket, hogy ezen a nyomon is elinduljunk, megvizsgáljuk a mesés eredetű Mic bán család eszenyi származásának a lehetőségét is. Mindez szükségessé teszi e méltatlanul elfelejtett község múltjára vonatkozó ismereteink felidézését.

A valaha Ung⁸⁶, Zemplén⁸⁷, Bereg⁸⁸, de a leghosszabb ideig Szabolcs megyéhez tartozó falu neve elég korán, már az Árpád-korban említődik. Csépanföldre – a későbbi Kisdobrony – IV. Béla (1235–1270), majd utódai uralkodása idején

⁸² SOÓS, 1890. 44.; SOÓS-féle kézirat, 14—23.

⁸³ FORSTER, 1906. 753.

⁸⁴ BOROVSZKY, SZABOLCS, 24.

⁸⁵ SZABÓ, 1931. 175.

⁸⁶ Ung megye a középkorban valamivel kiterjedtebb volt, mint később. Egy 1282. évi levéltári forrás szerint kötelékébe tartozott Eszeny is, de 1341-ben már nem. A szomszéd falut, Szalókát is e megye területén tudják 1336-ban is. Erről lásd ENGEL, 1985. 952.; Eszenynek az ungi várispánsághoz való tartozását egy 1284. évi határjárás alapján említi Soós Elemér kézírata is. SOÓS-féle kézirat, 16.

⁸⁷ Nyoma van annak is, hogy Eszenyt a 15. században olykor Zemplén megyéhez is számították. E tekintetben azonban tévedésről lehet szó, tudniillik az 1414-ben feltűnő „*Kyzezen*” valószínűleg a Zétény melletti későbbi Eszenyke pusztára vonatkoztatható. Ez egyben feltételezi „*Nagy*” Eszeny létezését is, amely ettől jóval távolabb, a Tisza partján feküdt, s itt állhatott egykor a Mic bánok kastélya. „*Kyzezen*”-ről lásd CSÁNKI, 1890. 1. köt. 514.; AO, 1878-1920. 2. köt. 615.; DAP, 1975.; SZABÓ, 1931. 175; SOÓS-féle kézirat, 17., 20., 22. Egy általunk fellelt és a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (Beregszász) található úrbéri táblázat 1860-ban „*Kis és Nagy Eszenyt*” különböztet meg egymás mellett. Lásd Fond 4. Opis 13. Jegy. hr. 711

⁸⁸ 1854-1861 között Eszeny Bereg megye hatásköre alá tartozott. Lásd LEHOCZKY, 1882. 3. köt. 846.; CSÍKVÁRI, 1940. 181.

tartott – 1248. és 1282. évi – határjárásokban⁸⁹ tűnik fel először „*terra Ezen*”, azaz „*Ezenföldje*”⁹⁰ alakban. A Dobrony és Ignéc között található „*Ezen földje*” ekkor a Becse-Gergely (Bechegregor) nemzetségből⁹¹ származó bizonyos Apa, János fiának tulajdona⁹² Ágtelekkel együtt. Annak is nyoma van azonban, hogy 1283-ban Apa fiai, Gergely és Jakab a Tisza melletti Eszeny birtokot 300 márkáért eladták a Baksa nemzetség első ismert őse, Simon fiainak, Boxának és Tamásnak⁹³. 1286-ban pedig az utóbbi fiútestvér már a szomszédos Ásványt is magáénak mondhatta, amelyet vérdíj fejében Bocskai Andrásról kapott egy papnak halálos megsebesítése és szolgájának megölése miatt⁹⁴. 1280–1290 között jutnak hozzá Csap, Rát, Szürte földjeihez⁹⁵. Közben arról is értesülünk, hogy IV. László (1272–1290) király Simon fiainak ősi és szerzett birtokait – „*Strite, Hunky, Kuesd, Eszén, Boos*” – visszaadja. Mind e birtokokat állítólag Roland bán fiától, Mátyástól vásárolták⁹⁶. Ugyanez a király 1290-ben, Patakon kelt okmánya szerint Simon gyermekeit: Boxát, Tamást, Györgyöt, Simont és Detrét megerősíti Eszeny birtoklásában Rophoi fia, István⁹⁷ ellenében.

A Baksa nembeliek – köztük a szóban forgó két fiú⁹⁸ – birtokai rohamosan növekedtek, olyannyira, hogy a XIV. század 20-as éveire szükségessé vált az addig közös jószágaik rendezése. Simon leszármazottai 1329-ben az egri káptalan előtt írásba is foglalták, miképpen történik ősi, örökölt birtokaik felosztása. A számos ág képviselői közül csak a minket érdeklőket emelve ki, ekkor Lászlónak és Dancsnak jutott „*Ezen, Agtelek*” Szabolcs vármegyében, „*Szécs, Wysnow, Pernow, Keeth*

⁸⁹ Az 1248. évi határleírást rögzítő latin nyelvű oklevél azonban gyanús hitelű. Lásd GYÖRFFY, 1987. 537. így a két utóbbit tekinthetjük legkorábbi és megbízható adatnak. 1248-at elhagyva 1270-től regisztrálja a helység első említését „*Ezen*” néven Kiss Lajos is. Lásd KISS, 1988. 433. A határleírások szövegének fellelhető helyére és kiadására vonatkozó adatokat lásd GYÖRFFY, 1987. 537-538. Az 1248. évi feljegyzést említi LEHOCZKY, 1882. 3. köt. 847-848. is. Lásd még SOÓS-féle kézirat, 15., 20.

⁹⁰ A falu neve később Escen, Ezon, Ezzen, Esien, Eszén, Eszeny változatban is előfordul. Lásd CSÁNKI, 1890. 514.; SOÓS-féle kézirat, 17., 20.; 1944 után az új, kommunista hatalom Eszenyt önkényesen Javorovóra keresztelte át. Nemrég a KMKSZ helyi alapszervezetének kezdeményezésére az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete alapján visszaállították a község történelmi nevét. Mindkét név keletkezésére lásd KISS, 1988. 1. köt. 433.

⁹¹ A Becse-Gergely nemzetségről lásd KARÁCSONYI, 1900. 214.

⁹² WAGNER, 1780. VIII. 290., 308.; Vö. CD. Hun. 1829-1844. 5/3. 185. (ez állítólag hibás kivonat), 321., 510.

⁹³ Uo. 185.; Karácsonyi János egy másik forrásra is utalva úgy tudja, hogy 1282-ben adták el Apa leszármazottai Eszenyt. KARÁCSONYI, 1900. 223.; SOÓS-féle kézirat, 15-16., 19. Az 1282. év szerepel, igaz, kérdőjel áll mellette, de közben a Magyar Nemzeti Múzeumban található „*eredeti hártýára*” hivatkozik.

⁹⁴ CD. Hun. 1829-1844. 5/3. 333.

⁹⁵ Lásd erről: AO, 1878-1920. 1. köt. 89. Vö. CD. Hun. 1829-1844. 5/3. 17.; Lásd még NAGY, 1857-1865. 3. köt. 9.

⁹⁶ AO, 1878-1920. 1. köt. 64.; Vö. CD. Hun. 1829-1844. 5/3. 106.

⁹⁷ Uo. 510.

⁹⁸ Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy genealógusaink e nemzetség első ismert őse, Simon említett két gyermekének még négy vagy öt fiútestvérét tartják számon. Ezek birtokszerzésének bemutatása nem tartozik tárgyunkhoz, így ettől itt eltekintünk.

Boza” Zemplénben, egy harmadik unoka, Tamás pedig többek között az Ung megyei „*Sruthe, Csap, Rath*” helységeket kapta⁹⁹. Simon unokái a tulajdonukban levő települések után a Csapi, Eszenyi, Szürti¹⁰⁰ stb. előnevet vették fel, így a család ősei lettek.

A jószággyarapítások, illetve azok megtartása tekintetében Eszeny új uraira a következő, nem mindennapos epizód is ráirányítja figyelmünket. Az történt ugyanis, hogy 1343–1347 között a leleszi prépostsággal perbe keveredtek a szóban forgó helység és a szomszédos Szalóka között található négy ekényi földterület birtoklása miatt. Mivel a királyi emberek jelenlétében a helyszínen lefolytatott vizsgálat nem tudta egyértelműen kideríteni az igazságot, az évekig húzódó ügyben való végleges döntés meghozatala érdekében a bíróság lovagias párbaj lefolytatását rendelte el. A két fél felfogadott harcosainak küzdelmére nem akárhol, hanem Budán került sor, méghozzá a király jelenlétében. Egymás kíméletlen ütlegetése egészen alkonyatig tartott, „*midőn végre a szerencse az Eszenyiek részére hajolván, a szerzet leventéje lebukott lováról, ezzel a birtokot is elveszíté s ráadásul dijj fejében 10 márkát tartozott lefizetni*”¹⁰¹.

Egy másik adat meg amellet szól, hogy az 1329. évi birtokrendezést követően 1355-ben¹⁰² egy újabbra is sor került. Az Eszenyi és Csapi ág a felosztáskor együtt vette ki az őket megillető részt, ennél fogva ugyanabban a helységben mindkét család birtokos lett. Valószínűleg csak ekkor vehette kezdetét a Szürtei ág, mert az Eszenyiek egyik leszármazottját, Tamást, már „*de Zritte*”¹⁰³, azaz Szürtei néven említik a források.

A mesés eredetű Baksa nembeliek vidékünkön való megtelepedése és itteni továbbélésük nyomai természetesen a későbbi századokban is kimutatható. E bizonyítékok felsorakoztatásától úgy véljük, hogy eltekinthetünk, hiszen a Csap környéki falvak birtokviszonyainak már töredékes bemutatása is egymaga cáfolja azt a néphiedelmet, miszerint „*Simon Micz bán*” gyermekei Eszenyben születtek volna. Eszeny kezdetben tudniillik nem volt a nemzetség tulajdona, hiszen ahhoz csak később jutottak, de már ekkor sem maga az apa, Baksa Simon, hanem annak fiai. S nem igaz a monda helyi változatában az sem, hogy a 7 fiú az apjuktól adományként kapott – lónyai, szalókai, eszenyi, ásványi, csapi, szürtei, teleki – birtokaiknak nevet adtak volna, hanem éppen ellenkezőleg: a különböző jogcímen megszerzett települések után ők kapták vezetéknévüket. De a néphagyomány által összeállított

⁹⁹ A nemzetségi birtok 1329. évi felosztására lásd AO, 1878-1920. 2. köt. 452.; KARÁCSONYI, 1900. 166-167.; WERTNER, 1891. 132-133.

¹⁰⁰ A családtörténeti munkák szerzőinek véleménye megoszlik e famíliák eredeztetése tekintetében. KARÁCSONYI, 1900. 166-167.; Vö. NAGY, 1857-1865. 3. köt. 8-14.; Uo. 10. köt. 305.; SOÓS E., 1890. 45.; SOÓS E., 1902. 53.; WERTNER, 1891. 137.; LEHOCZKY, 1882. 3. köt. 846-847.

¹⁰¹ AO, 1878-1920. 2. köt. 276.; LEHOCZKY, 1882. 3. köt. 850.; BOROVSKY, SZABOLCS, 426.

¹⁰² Az 1355. évi birtokrendezésre lásd AO, 1878-1920. 6. köt. 350-352.; AO, 1878-1920. 2. köt. 615., 633.; KARÁCSONYI, 1900. 167.; WERTNER, 1891. 134-135.

¹⁰³ AO, 1878-1920. 6. köt. 596. A Baksa nemzetségből eredt, de már kihalt Szürti család genealógiája tekintetében is megoszlik a kutatók véleménye. Egyesek a Bocskai, Csapi, Eszenyi, Soós stb. családokkal együtt korai, míg mások az Agóczyak mellett későbbi elágazásnak tekintik. Erről lásd KARÁCSONYI, 1900. 167-168.; KARÁCSONYI, 1900. 81.; SOÓS E., 1902. 53; NAGY, 1857-1865. 10. köt. 305.

jegyzékben is csupán Eszeny, Csap és Szürte maradhat meg, mint olyan, amelyek valóban a Baksa nembeli Simon leszármazottainak családnevei lettek.

Továbbra is problémát jelent viszont egy, a második birtokszabályozást megelőzően, illetve vele kapcsolatban emlegetett adat. Soós Elemér szerint ugyanis „*Simonnak egyik fia, Tamás (az eszenyi Chapy család őse) Eszeny faluját kapván 1355-ben osztályrészül, ott megtelepedett, vár-kastélyt s később zárdát építtetett s azt származásának emlékéül Micz-bán kastélynak nevezte el*”¹⁰⁴.

Mint észrevehettük, egy datálására nézve bizonytalan keletkezésű kastély fennállására utalnak a tanulmányunk elején idézett helytörténeti publikációk is. E tekintetben viszont az a furcsa, hogy Bereg vármegye krónikása, Lehoczky Tivadar, aki egy-egy általa vizsgált településnek szinte minden említésre méltó nevezetességéről feljegyzett valamit, esetünkben néma maradt. 1355-tel kapcsolatban csak arról tud, hogy akkor Simon unokája, László fia Csapi Tamás „*Eszenyben a Remete szent Pál szerzetet vivé be s ott annak kolostort és templomot építtetett*”. Az ide vonatkozatható egyéb kutatások – köztük a legújabb koraiak is – viszont már egyáltalán nem tesznek említést a „*Micz bán kastély*”-ről, de szinte mindegyik hangsúlyozza a kolostor alapítását, amellyel a Baksa nembeliek kétségtől Eszenyt örökre nevezetessé tették. Érdemes itt azonban szembesíteni a kolostor keletkezésével kapcsolatban a szakirodalomban megfogalmazódott véleményeket.

Nagy Iván híres családtörténeti munkája a Chapy familia eszenyi és polyánkai ágának vizsgálata közben kiemeli: „*I. Lászlónak [Simon Michban unokája – S. K.] három fia közül II. Tamás több rokonával 1355-ben az egri káptalan előtt osztozván meg, Eszén helységnek felét kapa és ... a remete pálos szerzetnek oda egyházat és zárdát alapított, amit Miklós egri püspök és I. Lajos király is megerősített*”¹⁰⁵. Rupp Jakab 14 évvel később, 1872-ben megjelent, és az egykor meglévő egyházi intézeteket feltérképező nagy jelentőségű művében a következőképpen ír erről: „*Eszeny Szabolcs vármegye északi határán a Tisza partján Tisza-Szent Márton fölött fekvő helységbe I. remete sz. Pál szerzeteseit 1356-ban telepítette le az általa alapított társházban Baksa Simon fia Tamás*”¹⁰⁶. Mintegy tíz év múlva a Czobor Béla által szerkesztett *Egyházművészeti Lap* is számba vette a letűnt építészeti emléket, amelyet helyválasztására nézve a rejtett területen fekvők közé sorolt be¹⁰⁷. A magyar Pálos rend két kötetben megírt történetének monográfiája, Kisbán Emil hosszasan foglalkozik ugyan az eszenyi kolostor múltjával, de keletkezésével kapcsolatban ő is csak azt tudja konstatálni, hogy Baksa Simon fia, Tamás alapította 1356-ban¹⁰⁸. A levéltári és egyéb forrásokra támaszkodó munka az alapítók korban azonos egyéb építkezéséről szintén nem tud. 1975-ben rendezték sajtó alá Gyéressy Bélának a

¹⁰⁴ SOÓS E., 1890. 44. Feltűnő azonban, hogy ugyancsak ő Magyarország várairól fennmaradt terjedelmes és adatokban gazdag kéziratban erről már nem tesz így említést.

¹⁰⁵ NAGY, 1857-1865. 3. köt. 10.

¹⁰⁶ RUPP, 1872. 62.

¹⁰⁷ ÁDÁM, 1883. 70.

¹⁰⁸ KISBÁN, 1938. 90.

magyar rendtartomány monostoraira vonatkozó gazdag anyaggyűjtését, amely, Gyöngyösi Gergely levéltári kutatásaira támaszkodva, az időközben már elpusztult oklevelek tartalmával ismerteti meg bennünket. E forráskiadvány alapján azonban csak azt állíthatjuk, hogy a monostort „1358-ban említik először, és akkor úgy tudják, hogy a Baksa nembeli Simonnak fia, Tamás alapította”¹⁰⁹, 1980-ban a Pálos rend középkori építészeti emlékeire vonatkozó összefoglalás és katalógus lényegében ugyanezt erősíti meg a következő sorokban: „1358 előtt alapította Baksai Simon és Tamás...”¹¹⁰. Az egri egyházmegyei plébániák múltját áttekintő Soós Imre öt évvel később már kiegészíti a fenti képet. Ő a szóban forgó klastromon kívül egy másik építményt is regisztrál, igaz, időben korábban, de csak az utóbbit hozza összefüggésbe a Baksa nembeliekkel. „Eszeny filiában 1320-ban Szent László tiszteletére szentelt kőegyházat, Kis Eszenyben pedig 1356-ban Fülöp és Jakab apostolokról elnevezett pálos kolostort említene a források” – állapítja meg a vaskos kötet szerzője, majd hozzáteszi: „Utóbbinak alapítója a Csapy család volt”¹¹¹. Kovács Béla, aki ugyancsak feldolgozta az egri egyházmegye történetét, viszont óvatosabb az épület keletkezésére vonatkozó évszám feltüntetését illetően. Elődeitől eltérően nem ismeri 1356-ot, helyette nála 1358 szerepel, az a dátum, amikor „Miklós egri püspök tanúsította, hogy a Baksa nembeli Simon fia, Tamás alapította a kolostort, amelyet a Boldogasszony tiszteletére szenteltek”¹¹².

Az 1355. évi birtokrendezésre, illetve a vele összefüggésbe hozható eszenyi kolostor keletkezésére vonatkozó kutatások eredményeinek egybevetése azt mutatja, hogy a mai napig nincs egyértelműen megállapítva a pálosok itteni feltűnésének és rendházuk megjelenésének pontos dátuma. Ugyaninnen azonban az is kitetszik, hogy a szakirodalomban Soós Elemértől eltekintve nem említődik a Baksa nembeliek és a szerzetesek Eszenyben való letelepedésével kapcsolatban kastély építése. Bizonyosnak tehát csak azt tudjuk elfogadni, amit a magyar rendtartomány monostorainak összegyűjtött anyaga is megerősít. Azt tudniillik, hogy a pálos kolostor létezését először egy 1358. évi oklevél hitelesíti¹¹³, s birtokaival együtt alapítójának Baksa Simon fiát, Tamást kell tekintenünk¹¹⁴. Hogy Simon leszármazottai a remetelakkal egyidőben vagy még azt megelőzően Eszenyben várszerű kastélyt is építettek volna, arról a források hallgatnak. Természetesen ez nem zárja ki korábbi fennállásának a lehetőségét, hiszen a mesés eredetű család,

¹⁰⁹ DAP, 1975. 140.

¹¹⁰ GUZSIK - FEHÉRVÁRY, 1980. 7.

¹¹¹ SOÓS I., 1985. 396.

¹¹² KOVÁCS, 1987. 120.

¹¹³ Az eszenyi monostor okleveleinek jegyzékét lásd DAP, 1975. 140-143. 1358-ra vonatkozóan lásd uo. 140-141.

¹¹⁴ Az alapítás körülményeiről közelebbi nem ismeretes. E tekintetben csupán azt tudjuk, hogy annyi földet adtak nekik birtokaikból, hogy legalább 3/4 szerzetes megélhetett rajta a szolgaszemélyzettel és állataikkal együtt. Feltűnő azonban, hogy amikor egy pár évtizeddel az alapítás után Trisztian generális perjel a monostor határait ki akarta tüzetni, titkárát és a szerzeteseket is véresre sebeztek az eszenyi nemesek, miután a királyi személyes jelenlét bírósága elé idéztettek, ahol végül is bizonyították, hogy ők a monostor kegyurai. Ezt hallva a generális perjel társaival együtt magához véve az összes okiratokat megszegyenülve távozott a bíróságról. Lásd erről DAP, 1975. 140-141.; Vö. KOVÁCS, 1987. 120.

mint azt már hangsúlyoztuk, jóval régebben – még 1283-ban – hozzájutott e területhez. Igaz, ezt megszakításokkal uralták, de amikor 1329-ben sor került az első birtokosztásra, s végképp Eszeny tulajdonosai lettek, itt már falu lehetett, mert Szent László király (1077–1095) tiszteletére emelt kőtemplomot emlegetnek a források¹¹⁵. Eszeny faluvá válásában kivehették részüket Baksa Simon leszármazottai is. Egy helyi erősség megjelenését valószínűleg annak tulajdoníthatjuk, hogy e népes família tagjai szabályozták – 1329-ben, majd 1355-ben – a csere vagy adományozás útján szerzett jószágait, s ezután az egyes családokra hárult a közös helyett immár sajátuk tekinthető birtok megvédelmezésének kötelessége. Hogy erre esetünkben pontosan mikor került sor, ennyi idő távlatából csak következtetni lehet. E tekintetben több lehetőséget is meg kell vizsgálnunk.

Figyelembe véve egyrészt azt, hogy a Baksa nembeliek V. István uralkodásától (1270–1272) kezdve játszottak politikai szerepet Magyarország ügyeiben, ami anyagi növekedéssel is járt – enélkül pedig nem futotta erősített urasági lakra – akkor az eszenyi építmény első megjelenése nem lehetett korábban az 1270-es éveknél¹¹⁶. Az előzőekben azonban az is megállapítást nyert, hogy ebben az időben Eszeny még nem volt az övék, így az erősség keletkezési dátuma későbbre tolódik. Másrészt sikerült ennél megfoghatóbb ide vonatkozó adatot találni. Tudjuk ugyanis, hogy IV. László király (1272–1290) 1288-ban véglegesen odaítéli Simon fia György részére Sáros megyében Sóvár, Sópatak és Delna királyi pusztákat, amelyeket három évvel korábban adott neki számos érdemeiért¹¹⁷. 10 évvel később, 1298-ban György, aki egyben a sóvári Soós család őse is, ezt az eseményt lényegbevágó kiegészítéssel mondja el. Szerinte amikor „*László király nekünk adta örökös birtokunkat Sóvárt, Sópatakot és Delnát, és még nem volt várunk... Tamás ispánt küldtük a Tarkőnek nevezett hegyre, hogy a hegyet őrizze, nehogy valaki várat építsen rajta és kiűzzön bennünket birtokainkból*”¹¹⁸. Tehát a Baksa nemzetségből eredő sóvári Soós családnak 1288-ban nem állott még várszerű építménye, viszont 1298-ban, mint az idézett rész is sugallja, már igen. Ebből arra is következtethetünk, hogy 1288–1298 között nyilván a többi família is hasonlóképpen járt el, vagyis valamilyen erősítést hozhatott létre, mert második kiemelésünk tanúsága szerint, akinek vára volt, könnyen kiűzte az azzal nem rendelkezőt uradalmából. Vár, illetve kastély építéséhez azonban a középkori Magyarországon királyi engedélyre volt szükség, ilyen kiadásáról viszont Eszeny tekintetében nincs tudomásunk, így keresett

¹¹⁵ Erről lásd SOÓS-féle kézirat, 16., 19.; BOROVSKY, SZABOLCS, 337. Itt az 1329. évszám szerepel; SOÓS I., 1985. 396. oldalán viszont Eszeny filiában 1320-ból való köegyházról ír.

¹¹⁶ Hogy Eszenyben nem állhatott a Baksa nemzetség ősi földvára, amelyből a Csapi, Bocskai, Soós Eszenyi Szürti családok széttelepedtek, már bizonyítottuk. Ősi földvárnak elméletünk szerint ugyanis időben meg kellett előznie a belőle leágazó mesés eredetű familiák vár módjára megépített nemesi lakóházait. Rómer Flóris (1815-1889) a nemzetközileg is elismert régész az 1870-es évek derekán megyénket csoportosítva adta közre sok utánjárás által összeírt földvárak, halmok névsorát, de Eszeny - bár területünkről több pontot is említ - semmilyen tekintetben nem szerepel itt. Sőt, az általa készített „*Magyarország őstörténeti térképe*” (1877), amelyen számtalan földvári jellegű település van feltüntetve, szintén nem tud a keresett helységről. Erről lásd RÓMER, 1878.

¹¹⁷ BORSA, 1961. 349.; NAGY, 1857-1865. 10. köt. 308.; Vö. WERTNER, 1891. 31.

¹¹⁸ WAGNER, 1780. 310. Ugyanezt lásd FÜGEDI, 1977. 40.

építményünket nem hozhatták létre a jelzett időszakban sem. Állításunkat támasztják alá Fügedi Erik kutatásai is, aki az 1970-es évek derekán számba vette és térképre vitte az 1300 előtt felépített várakat. Míg ezek között régióinkból ott szerepel Bereg, Boronka, Nyaláb, Visk vagy például Szőlős, addig Eszenyt hiába keressük¹¹⁹. Nem találjuk meg Fügedi hatalmas adattárában sem¹²⁰, amelybe bekerültek a korán – a 14. században – elpusztult és többé nem szereplő erősségek is. Baksa Simon leszármazottainak eszenyi rezidenciája tehát, úgy néz ki, még ekkor sem állott. Megjelenésének regisztrálása tekintetében egy másik, a Csorba Csaba által összeállított várjegyzék¹²¹ értékes számunkra. A benne foglalt adatok mellett tanúskodnak, hogy a Csapiak eszenyi erősségét a 16. század 60-as éveiben említik először a források, a Magyarország északkeleti részén dúló várháborúk (1561–1565) – János Zsigmond, Erdély első fejedelme (1556–1571) és az ellenkirály, Ferdinánd (1526–1564), majd utóda Miksa (1564–1576) érdekellentéteinek egyik megnyilvánulása – kapcsán. Egy ide vonatkozó 1561. szeptember 29-i jelentésből arról értesülünk, hogy a „*Magyarország választott királya*” címet viselő János Zsigmond a Ferdinánd-párti Kisvárdra és Atya várak körülzárására „*Szamosszeg közelében, Olcsva helységben... erősséget emelt, melyet a hír szerint Szentmárton, Eszeny és Tárkány megerősítése fog követni...*”¹²². Három év múlva viszont egyértelműen bizonyítható a szóban forgó erősség létezése. 1564-ben ugyanis már azt jegyezték fel, hogy Hadad bukását rövid idő alatt nyomon követte többek között Valkó, Bátor, Szentmárton, Halmi és Eszeny erősségeinek megvétele. Október közepéig a tiszántúli vidék északi felében csupán Ecsed és Kisvárdra maradtak meg a királyi csapatok kezén¹²³.

A két XVI. századi forrásrészlet sajnos nem árulja el a megerősítés mértékét, ezért arra csak következtetni lehet. A pénz és idő hiányában téglából, kőből építkezni amúgy is alig tudó középnemesség, ahová az Eszenyiek és a Csapiak is tartozhattak, János Zsigmond fejedelmi kérésére vagy nyomására – ami politikai és hadi érdekből fakadt – bizonyára a már régebben alkalmazott ismert technikával, fából-földből emelt palánkvárak formájára erősíthette vidéki otthonát. Az írott forrásokban szereplő és castellumnak nevezett erődített nemesi lakóházak tekintélyes részét ugyanis ilyen várakhoz hasonló palánkok, általában földből és fából épített külső védőművek övezték. Ez történhetett Eszenyben is, nyilván a gyorsaság – a várháborúk – miatt. Feltevésünket látszik igazolni az a magyarországi várépítéssel foglalkozó szakirodalom, miszerint középkori kőváraink elnevezésére az oklevelekben mindig a latin „*castrum*” szót használták. A méretekben mutatkozó különbségek mellett a kővárakkal szemben a castellumok anyaga többnyire fa volt, sem hadászati jelentőségük, sem védelmi erejük nem közelítette meg azokét. Azonkívül nem tartoztak hozzájuk nagy uradalmak, hanem erődített földesúri

¹¹⁹ FÜGEDI, 1977.

¹²⁰ Uo. 97-214. Az adattár 330 erősség nevét és fontosabb adatait veszi jegyzékbe.

¹²¹ CSORBA, 1974. 177-236.

¹²² A jelentés eredetije a bécsi levéltárban. Erre lásd LUKINICH, 1913. 380.

¹²³ Uo. 594.

székhelyek voltak állandó őrség nélkül. Az ide vonatkozó kutatások azonban azt is hangsúlyozzák, hogy a valóság sajnos ezen a téren sem volt ilyen egyszerű. A kastély szó ugyanis egyrészt gyűjtőfogalom, amely éppen ezért elmosza a különböző típusai közötti különbséget, másrészt az elnevezés nem ugyanazt az épületformát jelentette a 14–15. vagy a későbbi századokban. A latin, illetve magyar nyelvű oklevelek többsége tudniillik a castellumot és a kastélyt váltakozva írja erősítéssel körülvelt nemesi udvar- vagy lakóháznak, egyes esetekben azonban tornyot jeleznek a castellumon belül, vagy azt mondják róla, az egész épületet építették vár módjára tornyokkal¹²⁴. Mindezt azért tartottuk fontosnak megjegyezni, mert az eszenyi építmény neve a Zichy család iratainak a Magyar Országos Levéltárban (Budapest) őrzött anyagában a 15–16. század fordulóján éppen „*castellum*” alakban¹²⁵ fordul elő.

Hogy Eszeny megerősített helye architektúrájában vajon hová igazodott, szinte lehetetlen rekonstruálni. Nemcsak az az akadály, hogy szétszórt és szűkszavú írott forrásokra támaszkodhatunk csak, amelyeknek így is szűkében vagyunk. Legnehezebb akadályt az jelenti, hogy elveszett maga a forrás, vagyis az erősítmény olyan mértékben pusztult el, hogy már a régész ásója sem tudja alaprajzát tisztázni. Annyi azonban bizonyos, a fentiek ellenére mégsem állíthatjuk egyértelműen, hogy az esetleg egykor tényleg fennálló palánk vagy teljes egészében maga az eszenyi kastély anyaga csupán fa lett volna. Gyanakvásunk oka egy peres ügyirat, szintén az Országos Levéltárból, amelyben Melith Péter¹²⁶ testvéreivel 1676-ban az eszenyi „*kastellban leveő kü házakon*”¹²⁷ osztozott. Mivel a külső védőrendszeren belül kőházak voltak, feltehetően nem fából és földből készült palánkról, hanem kőből, illetve téglából kirakott falról is beszélhetünk. Nem tudjuk azonban biztosan, hogy az általunk képzelt falat a várháborúk idején vagy utána – a 17. században – húzták-e fel. Persze az is előfordulhat, hogy a „*kü házak*” kitétel az erősségen belül más, szintén szilárd építőanyagból készült létesítményekre utal, esetleg az udvarházon kívül a körülötte helyet kapó gazdasági épületekre. Jelentékeny építőanyag-készlet halmozódhatott itt fel¹²⁸, mert az egyik felfogás szerint „*úgyszólván az egész falu a Kastély és a Kolostor romjaiból épült fel*”¹²⁹. Egy másik forrás viszont a néphagyománynak adva hitelt úgy tudja, hogy az eszenyi „*templomot, tornyot és parochiát is*” a fentebb említett kolostor „*falaiból kiásott téglákból építették meg*”¹³⁰,

¹²⁴ Itt közölt megállapításaink alapját a következő munka képezte: KOPPÁNY, 1974. 289.

¹²⁵ Uo. lásd Koppány Tibor levéltári kutatásait. KOPPÁNY, 1974. 286.

¹²⁶ A Melith család a 16. század táján kerülhetett szorosabb kapcsolatba a Csapiakkal, amikor ezek egyik leszármazottja, Ferenc és Büdi Klára házasságából született 4 leány közül kettő is - Dóra és Krisztina - Melith-fiúhoz ment férjhez. Erről lásd NAGY, 1857-1865. 3. köt. 9.

¹²⁷ Idézem Koppány Tibor említett munkája alapján. KOPPÁNY, 1974. 293.

¹²⁸ Figyelemre méltó e tekintetben Szabó István megjegyzése, aki még 1931-ben is látta a kastély kő és téglamaradványait. Erről lásd SZABÓ, 1931. 175. Időközben a Kastélydombnak a védtöltésen kívül eső részét - nem tudni mi okból - széthordták.

¹²⁹ SOÓS-féle kézirat, 19.

¹³⁰ SZABÓ, 1931. 175.

Az eszenyi erősség körvonalainak megrajzolásához szolgált némi támpontot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában általunk felkutatott anyag, amely vizsgált épületünkre nézve az eddigi legterjedelmesebb és adatokban leggazdagabb munka. Az „*Eszenyi várkastély története, hadi és műleírása*”¹³¹ című Soós Elemér-féle mű elnevezése tartalma alapján pontatlannak tűnik ugyan, mert alig foglalkozik magával az erődítménnyel, s inkább általánosságban településtörténetet ad, ennek ellenére vannak tárgyunkra nézve hasznos tényközlései is. De lássuk a mintegy 10 oldalnyi tanulmány egyik legfontosabb ide vonatkozó részét: „*Eszeny várhelye*¹³² *a Kataszteri felmérés*¹³³ *szerint a jelenlegi falutól nyugatra a 225 számú vasúti őrház*¹³⁴ *mellett azon a területen állott, melyet ma is »Kastély-dombnak« neveznek. Szabályszerű négyszögben emelkedik ki ez a domb a síkságból*¹³⁵. *Tizenöt méter széles sáncz árok környezte. A Kastély-domb és a község között két tónak nyoma látszott 1884-ben, mindegyike körülbelül 25 méter átméretű*¹³⁶. *Az egykori várkastély külső területének mintegy negyedrésze a Tisza vizét szabályozó védtöltésen belül jutott, amiért ennek a területnek észak nyugati oldalát időnként a megáradt Tisza mossa, amelynek balpartjától*¹³⁷ *a Kastély-domb valami 100 méterre esik*”¹³⁸.

Az 1889–1928 között, egy nagyszabású munka – Magyarország váraira vonatkozó anyaggyűjtés – keretein belül születő Soós Elemér-féle kézirat idézett része az építmény alaprajzát próbálja „*megszerkeszteni*” úgy, hogy egyben annak a várépítészettől örökölt védelmi berendezésére („*tizenöt méter széles sáncz árok*” – nyilván a Tisza vizével telítve) is rámutat. Ha kiegészítjük ezt a „*szabályszerű négyszög*” átmérőjének nagyságával – mintegy 70x70 méter, amit személyesen mértünk meg –, akkor első pillantásra egy nagyobb méretű erősségről kapunk némi képet. Persze ez csalóka is lehet, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy az általunk segítségül hívott és Soós Elemér jóvoltából körvonalazott alaprajz az építmény legkorábbi alakját vetíti elénk. Első formája nyilván jóval kisebb lehetett, valószínűleg egy megerősített nemesi lakóház, esetleg kő vagy fa lakótoronnyal. Ennél az általános megállapításnál figyelembe véve a fenti nehézségeket és alaprajzának ismeretlenségét, sajnos nemigen mondhatunk többet.

Nem a könnyen megoldható kérdések körébe tartoznak az eszenyi kastély rommá válásának, vagyis elpusztulásának körülményei és ideje sem. Az ide vonatkozó honismereti munkák e tekintetben hallgatnak¹³⁹, vagy mint azt munkánk

¹³¹ Ez a cím a margón található, két ízben is keresztülhúzva. Míg a szöveg előtt az „*Eszeny várkastély*” szerepel csupán. Úgy néz ki, a szerző ez utóbbit tartotta elfogadhatóbbnak.

¹³² A margón itt a vár helyett „*várkastély*” szerepel.

¹³³ Az országos háromszögelési felmérésbe illeszkedő, községenkénti térképezés, amelyből az elsőre Magyarországon 1850-1860 között került sor.

¹³⁴ Az őrház száma a margón található, mint kiegészítés a szöveghez.

¹³⁵ Itt egy ábrára hivatkozik, amely sajnos hiányzik. Ez valószínűleg a kézirat végén összeállított források között a „*katonai térkép 1:75 000*” lehetett.

¹³⁶ A kataszteri felmérésre hivatkozik.

¹³⁷ Ezt tévesen írja, mert jobb partjától.

¹³⁸ SOÓS-féle kézirat, 15.

¹³⁹ Erről lásd CSÍKVÁRI, 1940. 181.; SZABÓ, 1931. 174-179.; BOROVSZKY, SZABOLCS, 24.

elején kimutattuk, egyszerűen már csak a romról tudósítanak. Bereg vármegye monográfusa, Lehoczky Tivadar alig érintve ugyan a kérdést, még ismeri a kastély 17. század első felének birtokosait. Rövid, három sorba foglalt bekezdésében a leleszi levéltárra hivatkozva a következőképpen ír erről: „1611. Telegdi Borbála¹⁴⁰ és Zsuzsanna¹⁴¹ az eszenyi kastély és helység, valamint Agtelek és Bezdéd faluk birtokába beiktattak. 1629. Birtokosul említették Csapi Zsófia Rétéi Péter özvegye”¹⁴². Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában általunk megismert, s fentebb már citált Soós Elemér-féle gyűjtemény szerint az építmény „1615-ben még állott, mert ekkor eszenyi Csapy Ferencz tiltakozik az eszenyi Kastély-(„castelli Ezen”)nak és a gálszechi birtokoknak tartozékai iránt Daróczy Ferencz ellen”¹⁴³. Itt a Soós család leleszi levéltárára hivatkozik, majd vizsgált épületünk megsemmisülésének körülményeit összefüggésbe hozva az eszenyi pálosok állítólagos 1636. évi elűzésével így folytatja: „Valószínűleg röviddel ezután pusztult el a várkastély és a kolostor a török támadásai következtében”¹⁴⁴.

A kastély azonban nemcsak 1611-ben, 1615-ben, illetve 1629-ben, hanem mint láttuk, még 1676-ban is említődik, amikor a „kü házak” miatt pereskednek érte. Bizonyára nem sokkal 1676 után tűnhetett el a föld színéről.

E tekintetben jelzésértékűnek tekinthetjük Schemberger Ferenc megyei regisztrátor 1735–1736 fordulóján összeállított latin nyelvű kéziratát¹⁴⁵, amely a kiemelkedő tudós, Bél Mátyás (1684–1749) ma is forrásértékű, úttörő művének – „*Notitia Hungáriáé novae historico-geographica*” (Az újabbkori Magyarország történeti-földrajzi leírása) – településeket ismertető részeként keletkezett. A mintegy 10 évi anyaggyűjtést megelőző mű Szabolcs megyénél az első fejezet 4. paragrafusának 7. pontjában Eszeny leírásával kapcsolatban csupán azt tartja fontosnak elmondani, hogy „a Tisza partján nagyon rossz helyen... ki van téve a Tisza árvezeinek, ... főleg almáskertjei és makkos erdeje miatt hires”¹⁴⁶. Ha az építmény használható állapotban lett volna, a helység nevezetességeként nyilván említést tesz róla a kéziratosa munka szerzője. Nem tud az eszenyi kastélyról Vályi András (1764–1801) földrajztudósunk a 18. század végén több kötetben Budán megjelent, az ország falvait, illetve városait földrajzi, felekezeti, nemzetiségi, gazdasági és egyéb tekintetben bemutató fő műve¹⁴⁷ sem. Tehát úgy látszik, az eszenyi kastély 1676–1736 között eshetett az enyészet áldozatául. Hogy mi által történt ez? Nem tudjuk biztosan megmondani. Figyelemre méltó azonban egy rövid,

¹⁴⁰ Telegdi Borbála előbb Csapi Kristóf, majd később Rákóczi Zsigmond felesége lett. Erről lásd LEHOCZKY, 1882. 3. köt. 847.; NAGY, 1857-1865. 3. köt. 9.

¹⁴¹ Itt nyilván Telegdi Borbála leányáról, Csáky Zsuzsannáról van szó. Mindkettő említődik egy 1631. március 3-án kelt és az eszenyi klostromra vonatkozó levélben. Lásd DAP, 1975. 142. Vö. NAGY, 1857-1865. 3. köt.

¹⁴² LEHOCZKY, 1882. 3. köt. 847.

¹⁴³ SOÓS-féle kézirat, 17.

¹⁴⁴ Uo. 18.

¹⁴⁵ „*Addenda ad opus historicum Mathiae Belii.*” Magyar nyelven BALOGH, 1979. 7-76.

¹⁴⁶ Uo. lásd Eszeny.

¹⁴⁷ VÁLYI, 1796. 597.

a részleteket elhallgató adat, amely szerint a 17. század elején Bethlen Gábor katonái feldúlták a helyi monostor épületét¹⁴⁸. Nincs kizárva, hogy a közelében fekvő erősséget sem kímélték, annál is inkább, mert lakói kötődtek a pálosokhoz¹⁴⁹, hiszen a Csapiak a rendház kegyurai voltak. Elnéptelenedése és pusztulása valószínűleg kapcsolatban áll azzal a ténnyel is, hogy az Eszenyi és Csapi családok éppen a 17. század vége felé haltak ki¹⁵⁰. 1885-ben a Soós Elemér-féle kéziratos anyaggyűjtés már csak azt jelzi róla, hogy a „romok jelenleg a gróf Forgácsok tulajdonát képezik”¹⁵¹. Az építmény maradványai már korábban jelentéktelenek lehettek, mert sem Fényes Elek szinte minden említésre méltót jegyzékbe vevő híres munkája¹⁵² nem emlékezik meg róla 1851-ben, sem pedig Balogh Gábor¹⁵³, aki az 1860-as évek derekán a falu jegyzője volt. Ma már romokat sem lehet találni, sőt a helyet is alig venni észre. A „Kastély-domb” egy részét ugyanis, amely a gyerekek téli szórakozását szolgálta, érthetetlen okoknál fogva a helyi hatalmasságok nemrég széthordatták.

Feltevéseinket úgy foglalhatjuk össze, hogy volt ugyan egy apának hat vagy hét fia, meg egy leánya is, s a fiúk tényleg több jeles családot – és nem községeket – alapítottak, de azok nem az eszenyi kastélyban, s valószínűleg nem is egyszerre születtek, és éppen nem Mic bán fiai voltak.

Ami az eszenyi építményt illeti, nos az a kornak és a követelményeknek megfelelően több fejlődési szakaszon mehetett keresztül, amíg végre elérte 16–17. századi alakját. Életre hívását Baksa Simon leszármazottainak itteni letelepedésével hozhatjuk összefüggésbe, s kezdetben nyilván egyszerűen nemesi lakóházat, az eszenyi Csapi család fészket kell látnunk benne. Sajnos nem ismeretes, megállapítani pedig egyszerűen lehetetlen, hogy később – pl. a várháborúk idején – miféle védelmi, lakályossági elemekkel bővült. Annyi azonban bizonyos, hogy nagyobb jelentőségre tett szert, s az 1600-as évekre már megerősített földesúri udvarháznak véljük, talán a gazdasági épületek rendszerével, amelyek alapanyaga kezdetben fa, majd kő és téglá lehetett. Síkvidéki erődítményről lévén szó, a megközelíthetlenséget az időközben eltűnt két tó vagy a Tisza vízével telített árok biztosította. Stratégiai jelentőségét nézve egyfajta „mentsvár” volt, vagyis a fontos útvonalaktól távol állt, a család biztonságán túl a Tisza átkelőhelyét¹⁵⁴ védhette még.

¹⁴⁸ KISBÁN, 1938. 1. köt. 171. Vö. DAP, 1975. 142.; RUPP, 1872. 62.

¹⁴⁹ Ez a kötődés, mint láttuk elég feszélyezett volt, hiszen már a 14. században konfliktushoz vezetett. Ugyancsak ebbe az irányba mutat az is, hogy a reformáció következtében új hitre tért Csapi Ferenc állítólag elfoglalta a kolostor birtokait. Erről lásd SOÓS-féle kézirat, 17-18., 22.; BOROVSZKY, SZABOLCS, 334.; SOÓS I., 1985. 396.

¹⁵⁰ Erről lásd NAGY, 1857-1865. 3. köt. 8-14. „Chapy család”; Uo. 4. köt. 101.

¹⁵¹ SOÓS-féle kézirat, 19.

¹⁵² FÉNYES, 1851. 1. köt. 309.

¹⁵³ Eszeny akkori jegyzője 1864. április 23-án ugyanis felelt Pesty Frigyes (1823-1889) helynévgyűjtő községenként kiküldött kérdőíveire, amelynek máig kiadatlan anyagát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találtuk meg. Jelzete: Fol. Hung. 1114. Itt lásd főleg: 93-95.

¹⁵⁴ 1439-ben eszenyi Csapi Ákosnak megengedte a király rév felállítását a falu mellett Csere - „in fluvii Chere” - nevű folyón, majd 1463-ban pedig egy függőpecsétes oklevélből már a tiszai - Eszeny és

Védelmi ereje azonban nem közelítette meg a nagy kővárakét, s valószínűleg állandó őrség sem tartózkodott benne.

Az eszenyi építmény tehát már nem kastély, de még nem is vár, hanem átmenet a kettő között. Gazdasági központ, ugyanakkor a tulajdonos védett otthona, vagyis egy várkastély, amelyre lakályosság és védelmi készség egyaránt jellemző. Építtetői Simon leszármazottai voltak, s letelepedésükkel a családi hagyomány – mesés eredetük – itt is elterjedt, ennél fogva a környék népe „*Mic-bán kastély*”-nak nevezte el a Tisza-parti erősséget.

Szentmárton között - rév vámszedési jogáról értesülünk. Erről lásd CSÁNKI, 1890. 1. köt. 514.; KOVÁCS, 1987. 120.; SOÓS-féle kézirat, 16-17.; DAP, 1975. 140-141.

Felhasznált irodalom:

- Ádám Iván: Pálosaink építészeti emlékei. Egyházművészeti Lap. Bp., 1883.
- Anjoukori Okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. 1-7. köt. Szerk. Nagy Imre - Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878-1920.
- Bakura Sándor: A Kastély-domb mondája. Kárpáti Kalendárium, 1972.
- Balogh István: Bél Mátyás Szabolcs vármegye című munkájáról. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 1-2. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 7-76.
- Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp., é. n. [1900.]
- Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Borsa Iván. Bp., 1961.
- Botlik József - Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve. Kárpátalján. Ungvár-Bp., 1993.
- Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariæ ecclesiasticus ac civilis. 1-11. köt. Budae, 1829-1844.
- Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1. köt. Bp., 1890.
- Csikós Zsuzsanna: A Mic bán történet irodalmunkban (Mese és valóság a Bocskai család eredetmondájában). Irodalomtörténeti Közlemények, 1993. 1. sz.
- Ungvár és Ung vármegye. Vármegyei szociográfiák. 9-10. köt. Szerk. Csíkvári Antal. Bp., 1940.
- Csorba Csaba: Adattár a X-XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. In: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1972. Dankó Imre. Debrecen, 1974. 177-234.
- Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai. Anyagot gyűjt. Gyéressy Béla. Sajtó alá rend. ifj. Entz Géza, Henszlman Lilla, Sármóczy Ilona, Tóth Melinda. A bevezetőt és egyes fejezetek előszavát írta Hervay Ferenc. Bp., 1975.
- Dupka György - Horváth Sándor - Móricz Kálmán: Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Ungvár, 1990.
- Engel Pál: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. Századok, 1985. 4. sz. 941-1005.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. 1-2. köt. Pest, 1851.
- Magyarország műemlékei. Szerk. Forster Gyula. 2. köt. Bp., 1906. Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Bp., 1977.
- Guzsik Tamás - Fehérváry Rudolf: A pálosrend építészeti emlékei a középkori Magyarországon. 1. köt. Bp., 1980.
- Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1987.
- Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. köt. Bp., 1900.

Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeáll., Keresztyén Balázs. Ungvár-Bp., 1992.

Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története. 1. köt. (1225-1711) Bp., 1938.
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1. köt. Bp., 1988.

Koppány Tibor: A castellumtól a kastélyig. A magyarországi kastélyépítés kezdetei. Művészettörténeti Értesítő, 1974.

Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987.

Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája. 1-3. köt. Ungvár, 1882.

Lukinich Imre: Az északkeleti várháborúk történetéhez, 1561-1565. Hadtörténeti Közlemények, 1913.

Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 1-12. köt. Pest, 1857-1865.

Rómer Flóris: Resultate Généraux du Mouvement Archeologique en Hongrie. Compte Rendű. Bp., 1878.

Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. Pest, 1872.

Soós Elemér: Miczbán eredete. Turul, 1890. Soós Elemér: A Baksa nemzetség címere. Turul, 1902.

Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985.

Soós Elemér: Eszeny várkastély. Kézirat. OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 3105/XXII. k. ff.

Szabó István: Eszeny. In: Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez. Szerk. Haraszty Károly. Nagykapos, 1931.

Vályi András: Magyar Országának leírása. 1 köt. Buda, 1796.

Wagner Károly: Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posonii et Cassoviae, 1780.

Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Számos genealógiai táblával. Temesvár, 1891.

A KMMI-FÜZETEK eddig megjelent kötetei:

1. Boros László, Kosztyó Gyula. Az országos Lehoczky-Múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében. Tanulmány. KMMI-Füzetek I. 2009.
2. Az utánozhatatlan Zsazsa. Fedák Sári születésének 130. évfordulójára. Szerkesztő Zubánics László. KMMI-Füzetek II. 2009.
3. Dupka György, Kőszeghy Elemér. Jelentés a magyar nemzeti közösség helyzetéről Ukrajnában. Tanulmány. KMMI-Füzetek III. 2009.
4. Zubánics László. „Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...” KMMI-Füzetek IV. 2009.
5. Tóth Gábor. „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó” Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Tanulmány. KMMI-Füzetek V. 2009.
6. Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva” A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. Tanulmány. KMMI-Füzetek VI. 2009.
7. Singer Zsuzsa. Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. Tanulmány. KMMI-Füzetek VII. 2010.
8. „A való világ varázsainak mérnöke...” Hatvan éves Fodor Géza. Szemelvények, versek. Összeállította Dupka György. KMMI-Füzetek VIII. 2010.
9. Nagy András. „Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok. KMMI-Füzetek IX. 2010.
10. „Véred tinta/lelkedben oldalak...” Válogatás Bakos Kiss Károly és Lőrincz P. Gabriella verseiből. Összeállította Csordás László. KMMI-Füzetek X. 2011.
11. A „bajvívó vonulat örököse...” Vári Fábián László 60 éves. Szemelvények, versek. Összeállította Csordás László és Dupka György. KMMI-Füzetek XI. 2011.
12. „Kettős pálya bolygó vándora” Sütő Kálmán (1910–1997) emlékére. Összeállította Nagy Zoltán Mihály. KMMI – füzetek XII. 2011.
13. „Hogy ti is ragyogjatok” Kecskés Béla (1941–1997) emlékére. Összeállította Nagy Zoltán Mihály. KMMI-Füzetek XIII. 2011.
14. Kurmai-Ráti Szilvia. Malenykij robot a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk Id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel. KMMI-Füzetek XIV. 2011.
15. Dupka György. Szilaj lettem. Versek szemelvények. (Válogatás Dupka György műveiből születésének 60. évfordulója alkalmából.) KMMI-Füzetek XV. 2012.
16. Füzesi Magda. A mutatónyos monológja. Versek, szemelvények. (Válogatás Füzesi Magda műveiből születésének 60. évfordulója alkalmából.) KMMI-Füzetek XVI. 2012.
17. Suslik Ádám. A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868–1914 között. KMMI-Füzetek XVII. 2013.
18. Kosztyó Gyula Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján 1940–1944 között. KMMI-Füzetek XVIII. 2014.

**A KMMI-Füzetek elektronikus változata
és egyéb hasznos információk elérhetők
a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján:
www.kmmi.org.ua**

TARTALOMJEGYZÉK

Zubánics László. <i>Bevezető helyett.</i>	4
Csikós Zsuzsanna. <i>A Mic bán-történet irodalmunkban (Mese és valóság a Bocskai család eredetmondájában).</i>	5
Soós Kálmán. <i>A Mic bán-monda eszenyi változatai. Adalékok a Bocskai család genealógiájához</i>	21